Thomas DE Milton

OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item

De Amicitia: de Senectute; Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

Cum indice in fine libri adjecto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

LONDINI,

Excudebat *A. Maxwel*, pro Societate Stationariorum. 1667.

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item

De Amicitia: de Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis.

Cum indice in fine libri adjuncto.

Editio nostris correctior atque
emendatior.

LONDINI,

Excudebat A. Maxwel pro Societate
Stationariorum. 1667.

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS,
LIBER. I.
AD
MARCUM FILIUM.

Argumentum per D. *Erasmum Roterod.*

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cuipiam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, & orationis virtutes, cum philosophiæ scientia conjungat. Deinde, quo eum reddat attentiorem, hanc, quæ de Officiis est, philosophiæ partem, duobus potissimum nominibus commendat, vel quod usus ad omnem vitæ rationem latissime pateat, vel quod hæc una sit philosophis omnibus inter se communis. Postremo, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quod hi vel optime boni finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint: cum Epicurus voluptate metiens summum bonum, atque Aristo, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam subverterint.

Quanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris autoritatem, & urbis, quorum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed

Triplex argumentum; a nobilitate doctoris, & item loci, & temporis, diuturnitate.

sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & disces quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te quantùm proficias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multùm a Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies plenioremNec verò arrogantèr hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis fere æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc tuque colendum est æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque, & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certè secuti summi quidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

Dicere; oratoris: judicium ferre de rebus, Philosophi.

Inter Philosophos Græcos nemo dicendi studium sectatus est.

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere; & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidèque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum uterque studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid nostro tempore ad te scribere, & multa possim, ab eo exordiri volui maximè quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copioséque à philosophis disputata, latissimè patére videntur ea quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metiatur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò dolorem summum malum judicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si tibi constantes esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio Demosthenis philosophandi defuit.

Commendat officia a persona & sua & filii, deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioq; nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus.

Item in oratione Lysiæ notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex Officii vocabulum, neque poterat in genere definire commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem, competit: Alterum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonum est neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

Omnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omnia ne officia perfecta sint? Nunquid officium alio majus sit, & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quamquam pertineant ad finem bonorum, tamen id minus apparent, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem, commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. *Divisio officii.*

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit; in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatémque, id facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, conducat id necne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà revocare ad se videtur, fit ut distrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curâ cogitandi. Hac in divisione (cùm præterire

quidq; maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solùm, utrùm honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius; itémque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter tum; pari ratione de utili; pòst decomparatione disserendum.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum a natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundùm naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura inseverit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune; vocaturq; κατὰ φύσιν πρῶτον, id est, *secundùm naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solùm è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.*

PRincipiò, generi animantium omni est à natura tributum ut se vitam corpùsq; tueatur declinétq; ea quæ nocitura videantur, omniáq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantiũ omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quódq; præsens est, se accommodat,

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earúmq; progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras, facile totius vitæ cursum videt, ad eámque degendam præparat res necessarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingenerátq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit, ob eásque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum & ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæteris, quos charos habeat tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Inprimisq; hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaq; cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere, cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatéque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum simplex, sincerúmq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parêre animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarúmq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationisq; e, quod & nunc hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum quæ spectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem & venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratióque ab oculis ad animum transferens,

multo

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, earúmque nè quid indecore effeminateve faciat, tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiamsi nobilitatis non sit, tamen honestum sit, quod, verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

Ex Phædro. Proverbium. *ἐν τῷ ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν-γινεται.*

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Fortitudine, Temperantia, ac de singularum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiáque versatur, aut in hominum societate tuendâ, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide, aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, & implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera dispiciuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest inquisitio atque inventio veri: ejúsque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem: is prudentissimus & sapientissimus rité haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet, & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitate propositæ sunt, ad eas res parandas tuendásque, qui-

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta platon. *Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum. Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in æquabili modo rerum omnium. Decorum, velut umbra corpus, honestatem consequitur.*

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctióq; servetur, & animi excellentia magnitudoq; cúm in augendis opibus, utilitatibúsque & sibi & suis comparandis tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus: primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum, et turpe ducimus. In hoc genere et naturali, et honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hísque temerè assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, et tempus, et diligentiam: Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdémq; non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, et cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio multíq;

Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπὶ τέλει δὲ τὰ χέως τὰ δόξαντα.
Σύμβουλός ἐστιν οὐδεὶς βελτίων χρόνου.
Nazianz.
Sulpit. Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberavit, lunaris eclipsis rationem edisserens, Liv. lib.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad benè beatéque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De justitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ qnasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt; justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ; Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed, aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque sit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclarè scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortûsq; nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates

in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides, justitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorumque constantia & veritas. Cujus quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audiamus imitatores Stoicos, qui studiose exquirunt unde verba fiant ducta, credamus quidquid fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duæ injustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriantur.

Sed injustitiæ duo genera sunt: unum eorum qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit nec obsistit, si potest, injuriæ tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atq; illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de industria suscipiuntur, sæpe à metu proficiscuntur: ut cùm is qui alteri nocere cogitat, timet ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, * cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant enim magnifici

* qui sui.

ſici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda; ſed fugienda ſemper injuria eſt. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. quod enim eſt apud Ennium, *Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt*; id latiùs patet. Nam quicquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excelliere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimis, ingeniis plerunque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Nulla fides regni ſocijs Lucan.

Injuriæ aliæ aliis leviores.

Sed in omni injuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis eſt, & ad tempus ſan conſultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea quæ meditata & præparatæ inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria latis dictum eſt.

Cauſas recenſet, unde ſecunda injuſtitiæ genus oriantur.

Prætermittendæ autem defenſionis, deſerendique officii plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt: aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut ſuis ſtudiis, quibuſdámve occupationibus ſic impediuntur, ut

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur: quodque ea, quæ pleriq; vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id Voluntate fieri. Nam hoc ipsum ità justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur; facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil* à se *alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heautonis

Τὸ οἰκεῖον πιέζει, ἀλλοτρίων δ' οὐ μέλει.

Pindar.

Proverbium.

Quæ dubitas, ne feceris.

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inhærere juris apicibus.

SEd incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ; primum, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit; quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, qui sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quam ipsi prosint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut si constitueris te cuipiam advocatum in rem presentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur aditus; ut Hippolytum ulciscerentur.

In

In judicialibus officiis æquitas spectanda; non verba inhærendum.

EXistunt etiam sæpe injuriæ calumniâ quâdam, & nimis callidâ & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Republ. multa peccantur: ut ille, qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, nocturnu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri a Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrique seperatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne apperent, atque ut regredi, quam progredi mallent: id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum qui lacessiverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse ne quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Ex Heautontimorumeno.

Vid. Plutarchum.

Quod in puniendâ injuriâ officium.

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur, ne inferantur nisi rebus repetitis: nisi solenniter denunciata: ut ritè gerantur, ne sæviamus supra modum in victos: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam privatim præstetur, non modo in conventis solen-

nibus. Propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; eumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, esset non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi devicêris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime fecialis populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia a Scipione Æmiliano funditus eversæ.

Corinthus item in Achaia a L. Mummio sublata, quod in Isthmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo cum obligaret militiæ sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonja bello Persico miles esset. Monet igitur ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AUT STATU DIES CUM HOSTE. Itemq; ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cùm, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contra, remansit. Cum verò de imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores, Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

ne pronepotem hujus, Ulicensem intelligeres, nisi mavis ad absolutam ætatem referre.

Enniani versus.

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dediritis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique;
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat sors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite: doque volentibus cum magnis diis.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui Aeacus proavus.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset, jurâssetque se rediturum, primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit; deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit jurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit qui pejerâssent, in æraiis reliquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permissu exîsset è castris, redit paulo pòst, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit: Ità nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam

Tantaq; aliquos affecerunt ignominia, ut statim mortem sibi consciscerent; autore Liv. Decad. 2. lib. 3.

etiam adversus infimos justitiam esse servandum. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrúq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictũ est.

Officium dimici in servos.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta & subadumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate, secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipiemi sit nocituru; neve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentiâ prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanæ gradus, à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur; quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda

Quomodo dandum quantum & quibus.

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur culpim, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quâcunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt esse quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi sunt in proximos; quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales, quàm quâdam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quàm a voluntate proficiſci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propoſitum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

Ut si, pro ac sit Terentius, Ut si esset frater.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

Dandum probis viris, claris, aliquo vinculo nobis conjunctis, bene meritis.

More

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sint simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quemq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevelentia autem, quam quisq; habeat erga nos, primum illud est in officio ut, ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: Sed benovolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantia judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnã beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profu-

Beneficia cum fænore remetienda. Νικᾶν ἐν ἔρδοντας ἐπὶ πλεόνεσσι καθήκει.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, si modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quâdam, sine judicio, vel modo in omnes, vel repentino quodam quasi vento, impetu animi incitati, quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio consideratè, constanterque delata sunt. Sed incollocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ità ei potissimùm opitulari; quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico.

Juxta illud Hesiod.

χὴ δόμεν ὅς κεν δῷ, χὴ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ità in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque ullâ re longius abimus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidé patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societates hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur ut in Græcorum proverbio est: AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominū videntur ea quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in unâ re, transferri in permultas potest.

Τὰ τῶν φίλων πάντα κοινά.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit;
Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.

Bellissimi Ennii versus.

Unâ enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare*: quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT; ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Quæ omnibus absque discrimine communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: interior etiam est ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ.

Ab illa prima communitate ad contractiores societates descendit. Quæ communia civibus inter se.

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illâ enim immensa societas humani generis in exiguum angustúmque concluditur. Nam cùm sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis: deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmque: qui cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur, tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eædémque voluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citróque datis acceptisque: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione animóque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior quàm

Cogitatio.

Affinitates ex conjunctis.

Amicitia virtute conciliata.

ὁμοῖοι ὁμοίοις φίλο.

Σώματα μὲν πολλὰ ψυχὴ δὲ μία.

Hinc Ovid.

Qui duo corporibus, mentibus unus erant.

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrûm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior illorum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, totáq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps benè convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victus que communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdũ etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem id est, *ultro mori.*

Convenientes, pro concordibus. Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita nõn iidem erunt necessitudinum gradus qui & temporum: sũntque officia, quæ aliis magis quàm aliis debeanturiut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potiùs & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo; dedu-

Vicinis quid debeatur.

Quæ reliqui, &c. id est. *quantum reliquatur, deductis & additis quæ oportuit.*

deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeatur intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignũ sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidẽ ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad lævam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatòque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest,

Vos etenim juvenis, animos gerítis muliebres,
Illa virago vini. Et si quid est ejusmodi.
Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Exprobratio pusillanimitatis. Ex Ennio. verba Imperatoris exemplo Cœliæ militum ignaviam increpantis.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo mollitiei. *est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effœminare dicitur.*

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Coeles, hinc Decii, hinc Cneius et Publius Scipiones; hinc Marcus Marcellus, innumerabilesq; alii maximéq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium belticæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honesto recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitiâ vacat, repugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis & malitia, laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à justitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimèque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maxime vult princeps omnium esse, vel-

Fortitudinis definitio secundum quosdam.

Magnanimitas a justitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Existuntque in republ. plerunq; largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm justitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod justitiâ vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum non in gloria, judicat, principemque se esse maluit quàm videri. Etenim qui exterrore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

καλὰ πὰ τὰ καλά. Proverbium Socratis, *Difficilia quæ pulchra.*

Qui gloriæ sperpericula suscipit, ambitiosus, non fortis.

Lubricus i. e. anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita: in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum decorúmque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ità sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenasq; laborum & periculorum cum vitæ, tũ multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

tum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerique; & præclara videntur, parva ducere, eáq; ratione stabili firmáq; contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunáque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias. Nihil honestius, magnificentiusque, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi; Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longéque principes, & quidam homines severi & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius a voluptate vinci, quam a dolore.

Humilis animi, mirari divitias.

Æqvabilitas animi, propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris delectati re sua familiari. His Idem propositum fuit, quod regibus, ut ne quare egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cujus proprium est, sic vivere ut velis. Quare cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint, & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis fortasse concedendum sit rempublicam non capessentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ se dederunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a repub. recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicunt ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus; iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parum sibi constent; voluptatem severissimè contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt, et gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempub. nihilo

ut ne, pro ne.

uti Plato.

uti Scipio.

Non satis constanter id est *alibi contemnunt, alibi minime.*

nihilo minùs quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minùs multis rebus egent; & quia si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causâ majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis; quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè desperet propter ignaviâ, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possis in bili tibi diffidere ignaviæ.

Longè fortius esse civilibus in rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet; nonnihilque de se.

SED cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniisque plerunq; contingit: eóque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorés que quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, ut sit ejus nomen quàm Solonis, illustrius, citetúrque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Illud

Themistocles Athenienſium imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminius dedit leges maximè salutares.

Lycurgus legum-lator Pausaniæ ac Lysandro, ducibus, multis victoriis nobilibus antefertur. M. Scaurus eloquentiæ & juris scientiæ commendatus, & Q. Catulus in rebus civilibus floruerunt, Marius & Pompeius belli gloriæ. Scipio Æmilianus Numantiam sustulit. Scipio Nasica, Tib. Gracchum pernicioſas leges ferentem privatus occidit. Hic est invidioſus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est, sua toga Catilinariam conjurationem oppreſſiſſe. Ter triumphavit Pompeius de Afris, & iterum de Hiſpanis, tertio de Mithridate.

lus enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: ab illo verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatus ejus, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lysandroque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione; attingit enim & bellicam, quoniam vi, manuque confecta est: sed tamen idipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi audio.

Cedunt arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessêre? Neque enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ita consiliis, diligentiâque nostrâ celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut

diceret

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi curâ & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id, bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante constituere, quid accidere possit in utramque partem; et quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram: Hæc sunt opera magni animi, et excelsi, et prudentiâ consilióq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

M. Cato sica, quam triduo secum e Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est. Carthago: qui cùm insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam, ne everteretur suadentem. Turpe est dicere, Non putaram, Sciponis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sæviendum in victos.

Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valdè illud considerandum est, nè quid temerè, ne quid crudeliter fiat, idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortunâ rectâ atque honestâ retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit.

Bellissimæ metaphoræ.

Quæ res potius periclitandæ.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam privatæ gloriæ jactarum facere maluerit: historia est apud Xenophontem primo Parallip.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causâ: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quarè, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est; subvenire autem tempestati quâvis ratione, sapientis; eòque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemque alii de vita, alii de gloriâ, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicaréq; paratius de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patriâ parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux,

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: fuit illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens, temerè cum Epaminondâ conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque magisque viri nunc gloria claret.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magna ſuorum clade. Fabius cunctator: hiſtoria notiſſima. Fortis eſt falſam infamiam contemnere.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

OMnino qui reipublicæ præsuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studioſi optimi cujusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostrâ repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia; quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradétque se totum reipub. neque opes aut potentiam consectabitur, totamque eam

Magnanimi eſt publica commoda ſuis anteponere. Magiſtratus æquus omnibus, & partium ſtudio vacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis ut non recuſat invidiam in loco, ita nec temerè arceſſit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ità justitiæ honestatique adhæresçet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortémque oppetat potius quàm deferat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio, de quâ præclarè apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempub. velint; qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atqui clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur, aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine quâ administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

Omnis autem animadversio, & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad eos qui punit ali-

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem refert. Cavendum est etiam, ne major pœna quàm culpa sit; & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum, quæ placet Peripateticis & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à naturâ datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est, optandumque, ut ii qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

Horatius, *Virtus est medium vitiorum & utrinque reductum. Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem voluerunt.*

Magnanimi est, neque secundis rebus efferri, neque dejici adversis.

ATque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, levitatis eſt. Præclaraque eſt æquabilitas in omni vitâ. Eadem ſemper vultus, eadémque frons; ut de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloriâ ſuperatum à filio, facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit; ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſubmiſſius geramus. Panætius quidem Africanum aggreſſorem & familiarem ſuum ſolitum ait dicere, ſicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſolenty ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibíque præſidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent

Africiani apophthegma.

Præfidere, i. e. *nimium fidere.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, iisque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Magnanimus assentationes non recipit.

Officia magnanimi in honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant; quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vitâ otiosâ, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos, potiúsque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quàm plurimis, modo dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ, nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem, licet magnificè, & graviter animoséque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitámque hominum amice,

TEMPERANTIA.

Quartus Officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Idem oritur illud decorum, quod quemadmodum à naturâ, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnisque vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de unâ reliquâ parte honestatis dicendum sit; in quâ verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio pertubationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè *decorum* potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas.

Decorum honesti comes.

Duplex decorum, generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis; speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hâc parte honestatis, de quâ hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate, omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet:

Decorum in prudentia.

Decorum justitiæ.

cet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ità pertinet, ut non recondità quâdam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. sicut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ità naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat, cum specie quadam liberali. Hæc ità intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id quod quâque personâ dignum est, & sit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret.

Decorum ab honesta re non separatur.

Decorum quotuplex sit.

Decorum generale quid sit.

Decorum speciale quid sit.

Liberali, i. e. *honesta.*

Horatius, *Reddere personæ scit convenientia cuique.*

Oderint, dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur. est enim digna

digna personâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex personâ judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magnâ cum excellentiâ, præstantiâque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magnâ varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à naturâ, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vitâ, movet approbationem eorum quibuscum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines, & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisq; sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honestis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, constantia, & modo situm.

Violamus injuria, offendimus immoderantia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conveniens tam conservationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurq; & id quod acutum & perspicax natura est, & id quod ad homi-

num

nium consociationem accommodatum, & id quo vehemens atque forte. Sed maxima vis decori i hâc ineſt parte, de quâ diſputamus. Neq; enim ſolu corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multò etia magis animi motus probandi, qui item ad natura accomodati ſunt.

Fontem omnis eſſe modeſtiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipſum putat Ambroſius, omnium officiorum primarium eſſe fontem.

Ὁρμὴν, *quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur* πάθη, *id eſt, perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ita factum eſt, ut ejus facti probabilis ratio reddi poſſit.*

Duplex eſt enim vis animorum atque naturæ. Una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fu giendúmque ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus ver obtemperet. Omnis autem actio vacare debet teme ritate & negligentiâ; nec verò agere quicquam, cu jus non poſſis cauſam probabilem reddere: hæc eſt e nim fere deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, u appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter teme ritatem præcurrant nec propter pigritiâ aut ignavi am deſerant, ſintque tranquilli, atque omni per turbatione animi careant: ex quo elucebit omn conſtantia, omniſque moderatio. Nam qui appeti tus longiùs evagantur, & tanquam exultantes ſive cu piendo, ſive fugiendo non ſatis à ratione retinentur hi ſine dubio finem & modum tranſeunt. Relinquun enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent cui ſunt ſubjecti lege naturæ; à quibus non mod animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet or ipſa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine ali quâ, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimiâ ge ſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſta túſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut a officii formam revertamur) appetitus omnes contra hendos, ſedandóſque, excitandámque eſſe animad

Indecorum & in corpore a perturbationibus.

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac forluitò, inconsideratè negligentérque agamus. Neque enim ità generati à naturâ sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia gravia atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tùm cùm gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen luceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda. Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate, & facetia

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀστεῖα ῥήματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidem modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant, i. e. subministrant.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda; corporis voluptas, quia pecorina sit, aut plane rejicienda, aut quam parcissimè adhibenda.

Sed

SED pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eámque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit; videndi; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eámque contemni, & rejici oportere. Sin sit qui spiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendi modum. Itaque victus cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit naturæ excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, delicatè ac molliter vivere; quámque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadverte, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinde quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumtam.

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos à naturâ indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à quâ omne honestum decorúmque trahitur, & ex quâ ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus, magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam, magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ullâ hilaritate. Callidũ Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Athenienſem, & Phæreum Jasonem cæteris anteponunt: Inprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Mysandrum accepimus, contráque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contráque patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum a natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermoni: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eámq; rem ipsam magnum clarúmq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq; non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideò, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante & repugnante naturâ: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actione, omnémque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eâdem causâ non debeat. Non enim aliâ in causâ M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eámque ipse perpetuâ constantiâ roborâsset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset; moriendum potius, quàm Tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa

Non frustra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil invisa dices faciesve Minerva: *Ut apud Lucilium in Mutio ridetur Albutius: Chære Tite. Cato Uticæ sibi mortem consciscit.*

passus

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias servorum ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quam ulla perpeti maluisset. Quo contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeámque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram, semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scenâ, non videbit sapiens in vita? Ad quæ igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur; quàm ut vitia fugiamus.

Circe & Calypso, mulieres.

Ulysses aliquandiu usus est: ut procos uxoris perderet.

Scenici, i. e. *histriones & scenæ.*

Epigoni, clamosa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imposuit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regnà, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem

tem quam personam gerere velimus, à nostrâ voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarumque virtutum in aliâ alius mavult excellere. Quorum verò patres, aut majores in aliquâ gloriâ præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Publi filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximèque in eo plerunque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Alii alia studia sequuntur.

Filii ut plurimum parentum suorum studia sequuntur.

Timotheus etiam orator, Isocratis discipulus. Conon, inclytus dux Atheniensium.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

INprimis autem constituendum est, quos nos & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursúque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cùm primùm pubesceret (quod tempus à naturâ ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exîsse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multúmque dubitâsse, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,

Prodici Sophistæ de Herc ule fabula perquam festiva refertur apud Xenophontem libro secundo Memorab.

utram

utram ingredi melius esset: hoc Herculi Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem, sive felicitate quâdam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In quâ deliberatione, ad suum cujusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est (ut supra dictum est) quid deceat exquirimus: tum in totâ vitâ constituendâ multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior: ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali naturâ pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciendâ morum institutorúmq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, faciliùs commodiúsque faciemus: sin minùs, sensim erit, pedetentimque faciendâ: ut amicitias, quæ minùs delectant & minùs probentur, magis decere censent

Quo modo commutandum vitæ genus.

censent sapientes, sensim disfuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint. Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis, non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id, quod decet, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum; cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hâc distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adoloscentis officium.

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiâque; & animi & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem quæ deceant maxime.

SEnibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime remp. consilio & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senecturi fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior; Libidinosa turpissima.

Magistratûs personam quæ deceant.

AGnè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, debereq; ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissâ meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in republicâ ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in alienâ esse repub. curiosum. Ita ferè officia reperiuntur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, quàm in omni re gerendâ, consilioque capiendo, servare constantiam.

Magistratus officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum a statu motuque corporis.

SED quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur;

idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquámque figuram, in quâ esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atq; turpem, eas contexit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis: ipsiq; necessitati dant operam ut quam occultissimè pareant: quarúmq; partium corporis usus sunt necessarii, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quódq; facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaq; nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quod ea quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum. Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsâ oculorum auriumq; approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus,

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant abscœnum, quod factu turpe non esset.

motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à veteri disciplinâ verecundiam, ut in scenâ sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostrò quidem more cum parentibus puberes filii, cumsoceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque mollis neque rusticus.

Exemplum verecundiæ à scenâ petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cùm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem decere debemus; dignitatem virilem. Ergò & à formâ removeatur omnis virorum non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & Palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus inepti: is non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea mundities, non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse constan-

Dignitas, virorum; Venustas mulierum.

Forma & Vestitus. Mundities media inter elegantiam vinctiosam, & agrestem negligentiam. Incessûs moderatus. Pomparum, in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à naturâ recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus duplices; Cogitatio; Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáque duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, conciorum, senatûs; Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur; persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem, qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à naturâ petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literarum? quanquam erant literati, sed & alii: Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione, vox nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minùs faceta: sed bene loquendi de

Catulus pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, i. e. odiosum & affectatum.

Catu-

Catulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIT igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos; Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, lepôrem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrinâ. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vitâ rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrectatorius.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis.

nec concitatior, nec contumeliosus in amicos.

Objurgatio quatenus adhibenda.

majore

majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur, irati: sed, ut adurendum & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro invitique veniamus: nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum quâ nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magnâ autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis sunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliquâ perturbatione fiunt, ea constanter fieri non possunt, nec ab iis qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de scipsum prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Ne tum quidem referendum maledictum, cum male audiverimus. Indecora jactantia Thrasonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

Quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illâ familiâ Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim

Ignominiam ex consulatu repulsus, calamitatem quod repetundarum rens.

dignitas

dignitas domo, non domus dignitate tota quærenda. Nec domo dominus, sed domini domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur: *O domus antiqua, (heu!) quam domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modum sumptu & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eadémque mediocritas ad omnem usum cultúmque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

Domus optimatum, neque angustæ, neq; vastæ. Ex poeta quopiam sumptus versiculus videtur.

Antiquam *autem nobilem dixit, & augustam.*

Ad communem usum.

Tria omnis in vita servanda.

IN omni autè actione suscipiendâ, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia cóservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus ne ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione suscipienda tenenda sunt.

Deorum

Decorum à loco & tempore.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hâc autem scientia continetur ea quâ Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in quâ intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum apiis & accommodatis locis. Locum autem, actionis, opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græce εὐκαιρία, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de quâ principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt, quæ autē harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

Ordo quid sit.

εὐκαρία, quæ Latine opportunitas, quid sit.

καιρὸς, occasio.

εὔκαιρος, opportunus.

ἄκαιρος, importunus.

Quid, quo loco & tempore deceat dedeceatque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodū in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severâ convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cum haberet collegam in præturâ Sophoclem poetam, hique de commmuni officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At enim

Indecorum, aut in re seria nugari, aut in re jocosa serium esse.

enim prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, justè reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis, cùm causam sit actorus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitiâ temporis. Sed ea, quæ multùm ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis quàm parum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vitâ, ne fortè quid discrepet: vel multo etiam magis, quò major & melior actionum quàm sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes judices esse volumus, animadvertere que vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitiâ, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentiâ, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quidq; eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, &, quid his de unoquoque officii

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vitâ. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore dissentire.

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars eò ferè deserri soles, quò à naturâ ipsâ deducitur. In quibus videndum est, non modò, quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat; atque etiam quâ de causâ quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii qui signa fabricantur, & verò etiam poetæ, suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum, & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerint, locutive sunt, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine quâ nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perfecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republicâ sentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos observare & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt, habere delectum civis & peregrini; in ipso quoque peregrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam nè agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere tueri, servare debemus.

Id de Apelle refert Plinius: de Marone idem literis proditum.

* mutanda.

Socrates reus factus, quod Atheniensium instituta contemneret. Horatius, *Omnis Aristipum decuit color. Cynicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum. Quid erga quamque personam deceat.*

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contra liberales.

IAM de artificiis & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt

runt: ut portitorum, * ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omnium-que, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur: Nec verò quicquam est turpius vanitate. Opificésque omnes in sordidâ arte versantur: Nec verò quicquam ingenuum potest habere officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum: cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius audehis, si placet, unguentarios, saltatores, totúmque dudum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordine conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est; Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multísque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionésque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De quâ quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et. *Auctoramentum*, ideſt, *præmium*, aut *obligatio*. *Circulatores.*

* Opificina. *Ex Eunucho.*

Artes honestæ. Medicina, Architectura, Doctrina rerum honestarum. Mercatura copiosa, citra vanitatem. Ex alto, id est *mari.*

Laus agriculturæ.

De duobus honestis utrum honestius.

SED ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius. Qui locus à Panætio est præ-

prætermissus. Nam cùm omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest: Quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur, quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre nòn possit, excedat è vitâ. Princépsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarúmque scientia. Illa autem sapientia, quam Principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in quâ continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est, (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsâ ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspiciendâ cognoscendâque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum discriménque patriæ, cui subvenire opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abiiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur: Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut in periculo fece-

Sapientia, rerum intelligibilium; Prudentia, rerum agendarum.

rit

iit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiiſq; ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia vitæque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non receſſerunt. Nam & eruditerunt multos, quò meliores cives, utilior ésque in rebus & ſuis, & publicis eſſent, ut Thebanum Epimanondam Lyſias Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos: Nóſq; ipſi, quicquid ad rempub. attulimus, (ſi modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm vivi, atque præſentes, ſtudioſos diſcendi eruditunt atque docent; ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipub. pertineret: ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ità illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiámque potiſſimum conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè, modò prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentiâ cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; ſed cùm congregabilia naturâ ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati adhibent agendi cogitandique ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remotâ communitate conjunctioneque humanâ, feritas ſit quædam & immanitas. Ità fit, ut vincant cognitionis ſtudium

Antiquius id eſt, *charius. Epaminondas dux Thebanus a Lyſia Tarentino, philoſopho Pythagoreo, philoſophiæ præceptis inſtitutus; Dion Syracuſanus a Platone.*

Eloquentia ad communitatis commoda utilior quam contemplatio.

Communitatem magis ſecundum naturam hominis eſſe, quam cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus, ut ſocietatem adjuvemus nos; ideo coniungimur, ut cognoſcamus; idque acutiſſima metaphora docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam; Propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumq; pertinent, quasi virgulâ diviná, ut aiunt, suppedi-

Virgula divina, id est, citra nostram operam: proverbiale.

tarent, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Justitiane, an temperantia potior.

Illud fortasse quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec reipub. quidem pro se suscipi volet, Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut interfit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit; in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiamque sequetur considerata actio: ità fit, ut considerate agere pluris sit quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsâ autem communitate sunt gradus officiorum

Ma. justum quidem quod non idem decorum.

Ex ipsius justitiæ officiis aliud alio honestius.

ciorum, ex quibus quid cuique præstat intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis deberantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi) prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.

Vendicant
Dii primum
Patria
Parentes
Pupilli nobis crediti
Clientes
Hospites
Cognati
Affines
De his apud Gellium, lib. cap. 13.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. *II.*

Argumentum per *D. Erasmum Roterod.*

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contra; & in honestis verum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad Philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tū quæri dixi, quid utile quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.

Propositio argumenti totius hujus libri.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentúrque in eâ tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationésque in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut autoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus; nisi iis restitissem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primùm enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub. in quâ omnis mea cura, cogitatio, operà poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non posset; in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. Cui cùm multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem; posteaquâ honoribus inservire cœpi, neque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorũ & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantùm boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius sapien-

Gerebatur. *Cæsaris tyrannidem notat.*

Socios Catonem, Milonem.

In agendo, id est, *in dicendo.*

Forenses in judiciis, senatoriæ in consultationibus.

Amicorum & reipub. temporis.

sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat; haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiésque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatéque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, perquam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satísne constanter facere videamur, qui, cùm præcipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquā, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non solùm disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

Laus & definitio philosophiæ.

In Hortensio qui desiderantur, neque solus.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium.

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrà, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientiâ dissidet plurimùm? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utrâque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissimâ nobilissimâque philosophiâ, Cratippo autore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui, Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque parta: sed eam, quæ cum honestate sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémq; pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium: si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se videbuntur; honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de viâ, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constituerit honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè, sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent; itémque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parùm * prospici-

Confusa, i. e. *inseperabilia re, Cogitatione*, i. e. *ratione distinguunt.*
* idem.
* perspiciunt.

ſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant. Quorum error eripiendus eſt, omniſque opinio ad eam * ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtiſq; factis, non fraude & malitiâ, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. * ſpeciem.

Oſtendit quæ quaque exre commoda aut incommoda capiantur; quæ Græci εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα nominant: colligitque, quicquid eſt fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QUÆ ergò ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terrâ; & alia ejuſdem generis: partim * animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur aliquid ad hominum uſum atq; vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundùm deos, homines hominibus maximè utiles eſſe poſſunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent, nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conſervatio, ſine operâ hominum, ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, qui- * animalia. * opere. *Dii ſemper benefici piis.* *Homini ab homine pluriimum vel commodi vel incommodi.* *Artes ad uſum vitæ excogitatæ.*

quibus egeremus invectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eâdemque ratione nec lapides è terrâ excíderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvárent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quâq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec, hoc tempore sine hominum operâ, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm distitit à victu & cultu bestiarum, Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morésq; constituti, tum juris æqua descriptio, certáq; vivendi disciplina, per quas bene beatéque vivitur. Quas res & mansuetudo animo-

* equos.

* ministraret. *Distitit*, id est, *distare cæpit; aut lege*, distat.

animorum consecuta, & verecundia est: effectúmq; est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi, magnas res & salutares, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubiâ testibus non necessariis. Atq; ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantò plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis: quin homines plurimùm hominibus & prosint, & obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quâque re verum sincerúmq; sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæq; gignantur, quæ cujusque rei sit causa.

Themistocles, Pericles, duces Atheniensis: Cyrus, Persarum tyrannus: Agesilaus, Lacedæmoniorum dux: Alexander, Macedonum rex.

Alterum

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium iis, quibuscum congregamur, uti moderate & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eáque teneamus, dicemus; neque ità multò pòst: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortunâ in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab manimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque * ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ, rursúsque secundæ res, honores imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ità fortassis etiam brevior videbitur.

Πάθη *tum morbos, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli pasiones verterunt.*

Trium *Pompeii in Thes. Petrei in Hisp. filiorum Pomp. Expulsus Camillus. Phocion damnatus. Cessit invidiæ Scipio.*

* ob eas.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolen-

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliquâ de causâ quempiam diligunt: aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant; ut cùm reges, populares ve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur; quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si priùs iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentiâ; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præstantiâ; aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, nè vi parêre cogantur; aut spe largitionis promissionisque capti; aut postremò (ut sæpe in nostrâ republicâ videmus) mercede conducti.

Mercenarius honos turpissimus.

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, periisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, qnantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus:

Amor civium tutela magistratuum; odium, pestis.

Cæsaris tyranni interitus.

Malus diuturnitatis custos metus.

tus: contráque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in liberâ civitate ità se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes, & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quæ volumus, & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur eosdē metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threicis, districto gladio jubebat anteire; premittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & nè quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & * stigmatiā putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab eâ est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cùjus est præter cæteros nobilitata crudelitas, qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Dionysius, Syracusarum tyrannus. Alexander Pheræus. Apud Thraces, frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios servi fugacis indicium.

* stigmatiam.

Nobilitata adeò, ut etiam in proverbium abierit. Phalaridis imperium. *Cæsar.*

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repentè omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se otiosis præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis obtinebatur, non injuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut misericordes, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatoresque, ex unâ hâc re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Iraqs illud patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. Sententiam hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in sociis iniquum, cùm extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & quietum est, occupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causâ impiâ, victoriâ etiam crudeliore, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Massilia, imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex eâ urbe triumphari, sine quâ nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc no sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: Sol vidisset, quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonum a Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum. Lacedæmonii ob superbiam a sociis deserti contra Thebanos pugnaturi. P. R. imperium charitate auctum sævitia amissum. Syllæ victoris crudelitas in Marianos. Desitum est, pro desiit, eleganter, ut quietum est. Cæsar Sylla crudelior.

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrâsset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hastâ eâdem non recessit. Alter autem qui in illâ dictaturâ scriba fuerat, in hâc fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes, rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Rom. injusto imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam, metûs imbecillem; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillimè eam, quàm volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, non differat multùm inter summos & mediocres viros, nàque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortasse non æquè omnes egent; sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitiâ alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloriâ; quanquam eâ quoque de re duo sunt nostri libri; sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maximis administrandis adjuvat plurimùm.

Exemplum e majore.

Vide Lælium Cic. de amicitia, & duos libros Cic. de gloria.

Trib

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentia, fide, & admiratione.

SUmma igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quâdam honore nos dignos putat. Hæc autè (si est simpliciter breviterq; dicendū) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoq; quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliet.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

ACprimum de illis tribus, quæ antè dixi benevolentiæ præcepta videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximè. Secundò autem loco beneficâ voluntate benevolentia movetur: etiâ si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura & specie sua commovet, maximè; quasi pellicit ex iis quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à naturâ ipsâ diligere cogimur. Atq; hæ quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides habetur maximè prudentibus & justis.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti conjunctam cum justitiâ prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosq; & futura prospicere credimus & (cùm res agatur, in discrimenque ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem veramq; prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est,

viris

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injurieque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentiâ satis habeat autoritatis, prudentia sine justitiâ nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjunctaâ quantum volet habebit, ad faciendam fidem, virium justitia sine prudentiâ multum poterit, sine justitiâ nil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus cur cum inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*; nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Populariibus enim verbis est agendum & usitatis, cùm loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat; quæ contra, contemptum.

Fortia igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium sunt cum admiratione hominũ, honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: seperatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil vir tutis, nihil animi,

nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quâdam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cùm admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè promovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnóq; despiciunt; cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex quâ unâ virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit hunc * dignum spectatu arbitrantur. Itáque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adjumenta hominum desiderat: imprimisque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones:

Nec sibi nec aliis utilis proverbium οὐδένος ἀξιόι.

Admiratio à continentia. Voluptates, dominæ blandissimæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à justitia.

A pecuniarum contemptu.

* igni spectatum.

Justitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri ferat. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est, eóq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt injusti habebuntur; & nullis præsidiis sepți, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendísque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem qui maleficio & scelere pascuntur possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum quipiam qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui Archipirata dicitur nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatorésque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque ejus ità repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémq; constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob æquitatis opinionem ditissimi.

Cesserunt. verecunde cum victos significet: usurpatur id est, *vulgo nominatur.*

Herodotus in Thalia & Clio.

Justitiæ opinio primum reges fecit.

aliter

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro consequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergò hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios sed etiam liberales; sic gloria & quærenda & collocanda ratione est. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse si quis id ageret ut qualis haberi vellet talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modò sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit atq; etiam propagatur, ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramq; partem; sed brevitatis causâ, familia erimus contenti una: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed ut facillimè quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est ut simus ii qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis aut à patre acceptam

Nihil fucatum diuturnum.

Nobilibus curandum, ne quid majorum imaginibus indignum committant.

tam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ità nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum: Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi simulac juvenes esse cœperunt magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invitetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primum commendentur.

PRima igitur est, adolescentis commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cùm repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas ingenio ac ratione persequimur, graviores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillimè autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros bene consultentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem

Cæsariana & Pompeiana.

Cic. filius alæ præfectus.

Commendatur in adolescente modestia, pietas in parentes, benevolentia in suos.

afferunt

afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ipſi ſibi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris ſcientiæ, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus, cùm eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici ſolent; ut de Demoſthene accepimus: eâ ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo; in altera contentio; non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea eſt enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitáſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum; (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militéſque, blandè appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè ſapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; cóque magis ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cùm ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multíque in noſtra repub. adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in judiciis: quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione & defenſione conſtat:

Familiaritas cum bonis laudatur.

Craſſus adoleſcens accuſatione C. Carbonis nobiliſſimi civis nobilitatus.

Affabilitas.

Eloquentia.

Maxima admiratio eloquentiæ excitatur in judiciis.

Raro accusandum & quatenus.

*Contra Albutium.

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cùm seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur.

Brutus accusator vehemens.

Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum

Sceleſtum, accusare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

est, nè quem unquam innocentem judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conversationem datam, ad bonorum pestem perniciémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria patitur, & gratia defensionibus; eóque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus

cujus opibus circumveniri, urgerique videatur ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claróque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consectetur. Quæ te (malùm!) inquit ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem quia sordidum regi? Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum patemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius

Largitiones immoderatæ ex re familiari multis de causis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut in diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint alienis bonis manus efferre coguntur. Ità, cùm, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum jámq; in proverbii consuetudinem venit. Largitionem fundum non habere. Et enim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consuerunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis & viscerationibus & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu pecunias profundunt in eas res quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant aut opitulantur vel in re quærendâ vel augendâ. Itaque miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclare, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum taliumq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis cujus

Adagium à dolio pertuso translatum quod ut infusâ aquâ nunquam impletur; ita nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

Liberales qui.

jus exempla panca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum * non admiremur quæ fiunt, ad multitudinem deliniendam, at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri; omnesque mirari: sed, cùm * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitísque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitate subveniatur, nec dignitas augeatur, ipsáque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmque durata sit, eáque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unà cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris & mulierculis & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; & P. Crassus cùm cognomine dives tum copiis, functus est ædilitio maximè munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi pòst, Lucullus, Hortensius, Silanus: Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus: Magnificentissima verò nostra Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermissio ædilitatis consulatûs repulsam attulit: Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desideranti-bus, attamen approbantibus, faciendum est modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

* *Non admiremur* cum conjunctivo, *aut lege* admiremur.

* attenderint.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones sed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut de decimam Herculanam partem Plautus nominat,

ut

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Scio vitio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipub. causâ; quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisq; clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáq; quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim quod præsens tanquam in manu datur jucundius est tamen hæc in posterum gratiora sunt Theatra, porticus, nova templa verecundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panærius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ullas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est. *Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectius collocantur.*

Propylæa Minervæ, id est, *vestibula sumptuosiùs cœpta invidiam attulere Pericli.*

* cum.

Pri-

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit; nullis ſuis rebus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent non ut nè affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius.

Ad ſuccurrendum promptiores eſſe oportet, quàm ad orandum.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen adnominationibus & contrariorum reciprocatione decentiſſimum.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cùm ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratiſſima eſt liberalitas; eóq; eam ſtudioſiùs plerique laudant, quòd ſummi cujuſq; bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis poſterísque prodatur memoria ut his ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eúmque qui faciat, communem hoſtem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis eſt, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò ſolitum fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi ſcriptum copioſè videmus. Hanc ergò conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omníq; re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure ſuo con-

concedentem; à litibus verò, quantum liceat; & nescio an paulò plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illiberalitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam reipub. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opib⁹ & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ità enim instituisse, & villicis imperâsse, ut omnia præberentur, quicunq; Laciades in villam suam divertisset.

Paululum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.

Hospitalitas publicè privatimque utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat multùm valere juris prudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cùm multa præclara majorum, tum quam optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione suâ principes retinuerunt: nunc, ut honores ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd

Antiquitus in pretio habita juris prudentia.

quòd eo tempore hoc contigit cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficia adstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergò à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborantis, quódque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè, & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi verer, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, nè multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius eos ipsos, qui * aut consulunt, aut defendunt rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur; latissiméque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos, lædunt, quos non debent; aut eos quos non expedit: si imprudentes negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

Laudat Sulpitium.

Eloquentiæ honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

* quam.

Ex levioribus quoque operis gratiam conciliat.

* consuluntur.

Aut vitanda aut mitiganda offensio.

* certisque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi justa in re præstandum esse.

In juvandis hominibus mores spectandi non fortuna.

SEd cùm in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itáque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunq; dixit, Pecuniam qui habet, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam aut à se postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum sit: se spectatum, non fortunam, putat, non modò illi qui est meritus, sed etiam illis à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmq; illud est, quòd, si opulentum fortunatúmque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem meliùs apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est ut omni

Gratiam qui retulit habet, & in eo quod habet retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potius quàm fortunatos collocandum.

generi

generi ſatisfacere poſſimus. Sed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt autor adhibendus; qui cùm conſuleretur utrùm bono viro pauperi, an minùs probato diviti filiam collocaret. Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam quæ viro. Sed corrupti mores, depravatiq; ſunt admiratione divitiarum quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrûm pertinet? Illum ſortaſſe adjuvat, qui habet: nè id quidem ſemper. Sed fac juvare: potentior ſanè ſit, honeſtior verò quo modo? Quod ſi etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quo minùs juvetur, modò nè adjuvent: ſitq; omne judicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaq; danda eſt, nè quid contrà æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, eſt juſtitia: ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Contentionem id eſt *conſultationem & collationem.*

Liberalitas in univerſam multitudinem modicè exercenda; exactiones non niſi in juſta neceſſitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps iis, quæ ad univerſos quæque ad rempublicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim, ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam graviora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriuſque nec minùs ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ità, ut ea res aut proſit, aut certè nè obſit reipub. C. Helii & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis & plebi neceſſaria; ergò & civibus, & reipub. ſalutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Permi-

Antiquari id est, *tolli & abrogari.*

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tenerentur, respub. civitatésq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant.

Capitalis, id est, *ad extremam perniciem spectans.*

* tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Siqua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantùm locus attingendus fuit.

* tamen.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam; contráque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâsset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim

hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis expilatio direptióq; sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ, Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam Italiâ ornatâ domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re alia, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

Ab hoc Tribuno à pleb. primum lata lex de repetundis Censorino & Manilio Coss.

Africana abstinentia.

Val. Max. de abstinentia.

Pauli Æmilii in victoria.

Persei abstinentia.

Lege Plutarchum.

Scipio Æmilianus qui Africanus minor.

* laudet.

Mummius Achaicus eversâ Corintho ab omni præda abstinuit.

Oraculum Spartæ redditum, Ἀφιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ ἀλλὸ δ' οὐδέν.

Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis atq; urbis ut sit libera & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec si plures sunt ii, quibus improbè datum est quàm illi quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur sed pondere. Quam autem habet æquitatem ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cúmque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

Condonantur, *remittuntur.*

Quæ calamitates ex injustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* *alias*, Methodeum.

Historia extat apud Polybium.

tiſſimi, reſtituit, rémque pub. adventu ſuo liberavit. Sed, cùm magnam animadvertere in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum poſſeſſiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur ſine injuria, judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur ſtatuiſſet, opus eſſe, ad eam rem conſtituendam pecuniâ, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, rémque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: ísque celeriter ad Ptolemæum ſuum hoſpitem venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam; cui cùm expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſámque docuiſſet, à Rege opulento vir ſummus facilè impetravit; ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant: * perfecítque æſtimandis poſſeſſionibus, * ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent; aliis ut commodius putarent, numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare. Ità perfectum eſt, ut omnes, conſtitutâ concordiâ, ſine querela diſcederent. O virum magnum, dignúmque qui in noſtra Rep. natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri) omnibus conſulendum putavit: Eáq; eſt ſumma ratio, & ſapientia boni civis commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis

* præfecitque.
* & ut perſuaderent.

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

in alieno. Quid ità? ut cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine quibus ità restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs dissolutum est: fraudendi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est, At verò hiç * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur inprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neq; locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant, imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

* nunc.

Cæsar acriter taxatus.

* tuenda.

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentiâ in victu omni atque cultu, corporis tuendi causâ & prætermittendis voluptatibus, postremò arte eorum quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo: conservari autem diligentiâ & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cùm essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus id est, *de familia administranda.*

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur. Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid secun-

Quid in re familiari utilissimum sit Catonis judicium.

secundum, satis bene pascere: Quid tertium? Bene *vestire: Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodiùs à quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

* vitire.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. III.

His Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

Æqualis ad ætatem refertur.

Cessare, pro *otiari*, aut *nihil agere.*

Acuere, pro *acriorem facere.*

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Numquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus: nec minùs solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forenſibúſq; negotiis, armis impiis, vique prohibiti otium perſequimur; &, ob eam cauſam, urbe relictâ, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim, requieſcens à reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando & à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopiâ, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletíſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigationéque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curámque convertimus. Itaque plura brevi tempore everſa, quàm multis annis ſtante rep. ſcripſimus. Sed cùm tota philoſophia, mi Cicero frugifera & fluctuoſa, nec ulla pars ejus inculta, deſerta ſit: tamen

Verecunde collationem ingreditur.

Latenter ſuum otium commendat.

Sapiens neque otioſus unquam, neque ſolus.

men nullus feracior in ea locus est nec uberior quàm de officiis, à quibus constanter honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quàm tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri. Quare, quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: néve committas ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Memoriæ, id est, *ætati*.

Locum cohortandi primum capit à redeunde ab expectatione, quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

Nove dixit discendi, *pro* discere.

Reprehensus Panætius, quod tria genera policitus, tertium non exsolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quâdam adhibitâ potissimùm sequuti sumus tribus generibus propositis in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno cum dubitarent, honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utiléne, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum nec id exsolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cùm scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eódem testis locuples Posidonius qui etiam scribit in quadam epistola P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfeciisset propter eorum, quæ * perfeciisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest; recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ità summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata vix minimi momenti instar

* annis.

* Cox. *Nobilis illa Venus Apellis: capite tantum absoluta, reliquo corpore delineata solum.*

* feciisset.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere: Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ità sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset, Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cùm sit is: qui id solum bonum judicet quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec* decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute naturam congruere semper: cætera autem, quæ secundùm naturam essent ità legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ità sit, putant quidem hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè veréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Media, & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, *nulla pars deest.*

nec, præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media officia * compareant, id cumulatè videtur eſſe perfectum: propterea quòd vulgus quid abſit à perfecto ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit nihil putat prætermiſſum. Quod item in poematibus & in picturis uſu venit, in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam credo cauſam, quòd inſit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaq; cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ tanquam à ſapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hîc volumus; nec hi, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt: Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciémque ſapientum. Quocirca nec id, quod verè honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quódq; colitur ab iis, qui bonos viros haberi ſe volunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum. Támq; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandúmq; eſt nobis, quàm id, quod propriè dicitur veréq; eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt ſiqua ad virtutẽ eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione, officiorum exiſtiman-

tur

* comparantur.

De artibus nemo rectè judicat, niſi artifex: de virtute non niſi ſapientes.

Docti participium.

Decii, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam juſti cognomen meruit.

Cato & Lælius ſapientes cognominati.

Epicure.

Exponit quem habeat intellectum cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumenti & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum: sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmque videatur? Credo si quando dubitatio accidit, quale sit id; de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latiùs: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, qui tyrannum occîdit, quamvis familiarem? Populus quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis specie ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus: injustitiam malorum maximum: nihilq; ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, quando cum illo quod honestum intelligimus pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæq; maximè consentanea: quod quidem in his libris pro-

ptere

erea ſequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honeſta ſunt antemnuntur iis, quæ videntur utilia: tamen ſplendidiùs hæc ab iis diſſeruntur, quibus quicquid honeſtum eſt idem utile videtur, nec utile quicquam quod non honeſtum, quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit convictum humanum & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſq; emolumentum ſpoliet aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundùm naturam, humani generis ſocietatem. Ait, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrûm rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratiâ; ſocietas hominum & communitas evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit quod ad uſum vitæ pertineat quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes, augeamus. Neque verò hoc ſolùm naturâ, id eſt, jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſpub. continentur, eodem modo conſtitutum eſt ut non liceret ſui commodi cauſâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt incolumem eſſe

Olim iidem Academici & Peripatetici.

Quodvis incommodum potius accipiendum, quam injuſtè quid committendum.

Ratio naturæ jus gentium; jus civile, quod hic leges populorum vocat.

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eo morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque ho multò magìs exigit ipsa naturæ ratio quæ est lex divina, & humana; cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui secundùm naturam volent vivere nunquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magìs est secundùm naturam celsitas animi & magnitudo itémque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est: Detrahere autem alteri, sui commodi causâ magìs est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem: Itémq; magìs est secundùm naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestium collocavit, quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus; abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimos quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magìs fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturã fieri in hominibus violandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidé censet sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius

* communitas.

gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio, Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit ob eam ipsam causam, quod is homo sit consultum velit: necesse est, secundùm eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idque ipsum si ità est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt; etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt, ab iis autem constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrare esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè veró. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modò cum propinquis sed etiam cum universis civibus postremò cum hospitibus est servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Homini ad nihil utili detrahere licet, ſi eo ſpectes, ut ſocietati profis non proprie tibi.

gore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili tuæ utilitatis cauſâ detraxeris, inhumanè feceris, contráq; naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum ſocietati, ſi in vitâ remaneas, afferre poſſis: ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit ejuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potiùs, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid hujuſmodi, quàm detractio atque appetitio alieni: ſed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt: aſt enim injuſta. Itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſervat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atq; inutili ad ſapientem, bonum, fortémque virum transferantur res ad vivendum neceſſariæ: qui ſe occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò

Cauſam id eſt, *prætextum, & commentitiam defenſionem.*

hoc ità faciat, ut nè ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſéq; diligens, hanc cauſam habeat ad injuriam. Itaq; ſemper officio fungetur, utilitati conſulens hominum, & ei (quam ſæpe commemoro) humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla eſt enim nobis cum tyrannis ſocietas, ſed potiùs ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt. Etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejuſmodi igitur credo

ros

res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio conſilium ejus * peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut Geometræ ſolent, non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ velint explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, Nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc non licet per Crantippum; at illud certè dabis, Quod honeſtum ſit id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt, & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neq; enim ei fas erat) ſed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honeſtum, nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negátque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis quæ in manus meas venerunt.

* præveniſſet.

Faſtigium id eſt, *ſummam manum*: *ab ædificiis tranſlatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in ſummo*

Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro proverbialiter à malitia tranſlatum, ubi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adjuti committerent.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum ſumma etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non perniciosum.

Cùm igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, nos commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihilq; tam eſt ſecundùm naturam, quàm utilitas: certè in eâdem re utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáq; aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni eſt viſum) aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia (quod Ariſtoteli placet) neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certè utile: itáq; quicquid honeſtum id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id ſequantur quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In

Turpis utilitas omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſumma impunitate propoſita.

ipſa

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergò ea diliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione celandi & occultandi spes opinióq; removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominésque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneúmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulúmq; aureum in digito quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur cùm in * lucem annulum inverterat. Itáque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eâque adjutrice regem dominum interemit; sustulítque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille, aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibúsque futurum sit semper ignotum,

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici.

Pala, *Massa qua annuli gemma clauditur.*

* locum.

Gygis fabula quem sensum habeat.

notum ? ſiſne facturus : negant id fieri poſſe quanquam poteſt id quidem. Sed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent ? Urgent ruſticè ſanè : negant enim poſſe, & in eo perſtant, Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus ſi poſſint celare, quid facturi ſint, non quærimus poſſintne celare; ſed tanquam tormenta quædam adhibemus : ut ſi reſponderint, ſe impunitate propoſitâ facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur : ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non cùm hoc deliberetur, relinquendáne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat poterat videri facere id injuſtè, fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti & conſiliorum etiam adjutor. Cùm autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognitionem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam Regni eſſe tollendam : quod erat utile patriæ conſulere, id erat ità honeſtum ut etiam ipſi Collatino placere deberet. Itáque utilitas valuit propter honeſtatem ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit, non ità : Species enim utilitatis animum pepulit ejus cui cùm viſum eſt utilius, ſolum ſe, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id quod utile videbatur, neque erat aſſerui poſſet : tamen muri cauſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Collatinus propter invidiam nominis ejectus, neque id injuria; quia publicæ utilitati conſultum eſt.

Romulus, ut ſolus imperaret, Remum fratrem occidit hanc quidem cauſam prætexens, quòd mœnia contra legem tranſiliiſſet.

Propriis

Propriis commodis quatenus cuique inſervire permiſſum.

NEc tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliisq; tradendæ, cùm his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa; Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit; ut vincat; ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita ſibi quemq; petere quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, jus non eſt.

Formula in amicitiis, ut ſemper honeſtati cedat benevolentia amici fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur. Cæterum né qua res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius brève, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejuſdem hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici ſui cauſâ, vir bonus facit, nè ſi judex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, & ut perorandæ liti tempus quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò jurato dicenda ſententia ſit, meminerit, Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (id arbitror) mentem ſuam, quâ nihil homini dedit ipſe Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi

Commodandum amicis ſed uſque ad aras. Perorandæ, finiendæ. Malim equidem ad amplificationem quàm ad clepſydrarum numerum referre. Judex quod ſalva fide præſtare non poſſit, nè rogandus quidem eſt.

di judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere posset. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honestè, amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset vas factus sit alter ejus sistendi ut si ille non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent: Cùm igitur id quod utile videtur in amicitia cum eo quod honestum est comparatur jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

In Corintho delenda falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit, quod crudeliter Ægina insula è regione Atticæ; Piræus portus Athenarum.

SEd utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbatione, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, cósque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper.

* Petronius.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cùm sæpe aliâs, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit quam unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent: * Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque recíperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli; quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavítque ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itáq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totámque rem, quam nè audiverant quidem autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immanes, socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit id nunquam esse utile: nè tum quidem cùm id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, à *Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum. Rom. multitudine cæsus.*

Troesen *in Peloponneso, in sinu Argolico quæ olim Posidonia dicta.*

* *Alii* Lycidam *fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem.*

ἐν τῷ περὶ στεφάνου λόγῳ.

Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostris omnia vel turpissima suadent

Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, deque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut supra dixi) sæpe casus, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáq; annonæ caritate; si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet: sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico: aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas: & servire humanæ societati: eâque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ quibus parere, & quæ semper sequi debeas ut utilitas tua, communis utilitas sit: viciſſimq; communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

Solvisse *neutraliter*, id est, *navigasse*.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

iis adſit commoditatis & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud eſt celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, ſi tibi non dico quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum; quæ tibi plùs prodeſſent cognita, quàm tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Imò verò (inquit ille) neceſſe eſt: ſiquidem meminiſti eſſe inter homines naturâ conjunctam ſocietatem. Memini, inquit ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſque ſit? Quod ſi ità eſt, nè vendendum quidem quicquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ità expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe nôrit, cæteri ignorent; peſtilentes ſint & habeantur ſalubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere ſerpentes; malæ materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus Venditor non dixerit, ædéſque vendiderit pluris multò quàm ſe venditurum putârit; num * id juſtè an improbè fecerit; Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim eſt aliud erranti viam non monſtrare, (quod Athenis execrationibus publicis ſanctum eſt) ſi hoc non eſt, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare: nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere, Diogenes contrà; Num te emere coegit, qui nè hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quòd ſi qui proſcribunt villam bonam, ut ipſi aſſerunt, benéque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiamſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris eſt, ibi fraus ven-

Quidam cubilibu. *legunt pro* latebris.

* *Alias* iniuſtè *aut* improbè.

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt; quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm, ſi domini juſſu ità præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergò in quibuſdam cauſis dubiis, ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ità de utilitate dicitur ut id quod utile videatur, non modò facere honeſtum ſit ſed etiam non facere turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi philoſophorum ſuam interpoſuit ſententiam, omnino viro bono neque ſimulandum eſſe quicquam, neque diſſimulandum ſui commodi cauſâ; etiamſi mos, legeſque civiles quædam reticeri non vetent.

Quæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare,* cùm quid reticeas ſed cùm quod tu ſcias, id ignorare, emolumenti tui cauſâ, velis eos quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potiùs, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot & alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quòd ſi vituperandi ſunt qui reticuerunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatìs literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſâ, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet Pythius ei

Aliud celare aliud reticere.

* quicquid retinent.

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod non eſt.

quidam qui argentariam faceret Syracusis, dixit enales quidem se hortos non habere, sed licere uti annio, si vellet ut suis: & simul ad cœnam homi- em in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille romisisset, tum Pythius, ut argentarius qui esset, ud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se con- ocavit, & ab iis petivit ut ante suos hortulos postri- è piscarentur: dixitque quid eos facere vellet. d cœnam tempore venit Cannius: opiparè â Py- hio * apparatum erat convivium. Cymbarum antè ortulos multitudo. Pro se quisque quod ceperat af- rebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum annius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tan- mne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est Syracusis quic- uid est piscium: hîc aquatio, hac villâ isti carere on possunt? Incensus Cannius cupiditate, contendit Pythio ut venderet. Gravatè ille primò, Quid mul- ? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti uanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina cit, negotium conficit. Invitat Cannius postridiè miliares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum idet. Quærit ex proximo vicino num feriæ quædam iscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nul- quod sciam, inquit ille: sed hîc piscari nulli solent, aque heri mirabar, quid accidisset Stomachari Can- ius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius colle- a, & familiaris meus protulerat *de dolo malo* formu- s: In quibus ipsis, cum ex eo quæreretur quid esset *Dolus malus*, respondebat, cùm esset aliud simula- um, aliud actum: Hoc quidem sanè luculenter, ut b homine perito definiendi. Ergò & Pythius, & mnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, im- obi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo- um potest utile esse, cùm sit tot vitiis inqui- atum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni

Fabula per- quam amœna quo astu Grae- culus Cannio imposuerit.

* paratum erat.

Gravate *vel* gravatim, *in- vitus & vix. Nomina facit, debitorem se constituit.*

Formulas juris regulas. Quod dolo malo gestum est id in inte- grum restitui portet.

omni vitâ ſimulatio, diſſimulatióque tollenda eſ
Ità nec, ut emat meliùs, nec ut vendat, qui
quam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atq
iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut t
tela xii tabulis & circumſcriptio adoleſcentium le
* Latorjâ & ſine lege, judiciis, in quibus *Ex fi
bona* * agitur. Reliquorum autem judiciorum h
verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *M
lius, Æquius.* In fiducia, ut *Inter bonos bene agi*
Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Æquius eſt*, p
teſt ulla pars ineſſe fraudis, aut cùm dicitur, *Inter b
nos bene agier*, quicquam agi doloſè aut malitioſè p
teſt? Dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulati
one, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum eſt ig
tur in rebus contrahendis omne mendacium: Non l
citatorem venditor, nec qui contra ſe liceatur empt
* opponet. Utrerque ſi ad eloquendum venerit, n
plus, quam ſemel eloquetur. Q. quidem Scævola
filius, cùm poſtulâſſet, ut ſibi fundus, cujus empt
erat, ſemel indicaretur idque venditor ità feciſſe
dixit ſe pluris æſtimare: addidit centum millia. Ne
mo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget; ſapientis, ne
gant: ut ſi minoris, quàm potuiſſet, vendidiſſe
Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, al
os ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius. *Nequa
quam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequ
ret*: Verè id quidem, ſi quid eſſet prodeſſe, mi
cùm Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhod
um, diſcipulum Panætii, video in iis libris q
officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis eſſ
nihil contra mores, leges, inſtituta facientem habe
rationem rei familiaris. Neque enim ſolùm nob
divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amici
maximéque reipub. Singulorum enim facultates,
copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Hinc Scævolæ factum
de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potu

Et

Tabula rerum venalium Circumſcribere, *circumvenire, circumducere.*

* *Alias*, Latoria.

* *Alias* additur. *Bonæ fidei inducia. Inter bono bene agier, Verba ſunt ſolennia quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.*

* apponet. *Indicaretur* id eſt, *æſtimaretur. Semel* id eſt, *ut ſtatim ſummum pretium eloqueretur. Simile eſt vendere, minoris quàm poſſis, & emere pluris quàm poſſis,* Μισῶ σοφὸς ὃστις οὐχ αὑτῷ σόφος. *Euripid. in Medea.*

tenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: est, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sanctum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui infitiatus esset dupli pœnam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cùm in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum; qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itáque Calpurnius cùm demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrium illum adegit * quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic; qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ità pronuntiavit. Cùm in venundando rem eam scísset, & non pronuntiâsset, emptori damnum præstare oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium quod nôsset venditor. Quod si rectè judicavit; non rectè frumentarius

Compendium id est, *lucrum*.

Lingua nuncupata veterum jurisprudentium sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare facere oporteret.

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt diligenter tenentur: M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant. Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducitur res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quo vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset qui illas ædes vendidisset nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias; Leges, quatenus manu tenere res possunt. Philosophi quatenus ratione, & intelligentiâ. Ratio igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simulatè, nè quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tenuere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturâ tamen lege sanctum est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itáque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile non idem continuò gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanæq; justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tene-

Serviebant, id est, *debebant servitutem.*

Urgebat id est, *premebat.*

Quid inter leges & philosophorum dogmata.

* hominum inter homines, *Jus gentium jus civile continet, non contra: juris formula à divina & naturali ratione ducta.*

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, eâsq; ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis * naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *uti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatúsve sim.* Quàm illa aurea! Ut *inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.* Sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, *Ex fide bona*; fideique bonæ nomen existimabat manare, latissimè: idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse judicis, statuere (præsertim cùm in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam sed abest ab ea, distátque plurimùm. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis solùm, jus civile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur insciti. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propositâ, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

* naturæ principiis & ver.

* *Alias* ageretur ex fide.

In mancipiis id est, *servus aut ancillis, quæri solet, an sana, an fugitiva, an furacia.*

hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis veneficiis, testimentariis, furibus, peculatoribus, hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere * castigandi: sed hæc consideremus quæ faciunt ii qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos, qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris manusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes * civem rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, injustè facit, ut in primo libro dixi: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso; Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula, qui hoc non * præviderit, ob hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est illud quidem honestum, verum hoc expedit: res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in lucupletum

* fatigandi.

* civitatis.

Hæreditates turpes.

* quæsitæ.

* *Alias* perviderit.

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non uteretur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres, in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergò? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, (dixerit quis) quod utile sit, quódque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir non esse poterit. Fimbriam Consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto: cùm is sponsionem fecisset, *Ni vir bonus esset*: Itaq; ei dixisse Fimbriam se illam rem nunquam judicaturum: nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrà judicâsset: aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Hunc igitur virum bono quem Fimbria, etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubitent? à quibus natum est, id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémq; laudant, * *Dignum esse*, dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem *formam & speciem dicit.*

* *Lusus genus erat mittere digitis repente motis Cic. De divinatione. Quid est enim sors? Idem propemodum quod* micare, *quod talos jacere, quod tesseras, Cicero idem adagium & in secundo De finib. lib.*

expedire, quid non deceat, etiamsi id possis, nullo refellente obtinere? Videsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque periturus unquam consulatum videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem Consul: sed à fide justitiâque decessit: qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegiúmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atq; judicio, constituerúntque ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à subselliis in Rostra recta: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id in quo violatur

* converere.

Notatus Marius, qui consulatûs gratiâ, ab officio recesserit.

* illud.
* ducere.

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

violatur æquitas, non habetur ità magnum; illud autem, quod ex eo patitur, permagnum videtur: ut Mario præripere colligis & tribunis plebis popularem gratiam, non ità turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc propositum fuerat valdè utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse, notissimam: Aut illud quod utile videtur, turpe nè sit, aut si turpe est, nè videatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atq; excute intelligentiam tuam: ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergò in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere! Nihil profectò minús. Est ergò ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod auferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiámq; detraxerit? Quid enim interest, utrùm ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solùm, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominúsque omnium gentium

Explica: *nam superiùs complicatam dixit notionem.*

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adjunxerat, ducta ejus filia. Euripideum carmen à Cæsare usurpatum.

Εἰ γὰρ χὴ ἀδικεῖν χρή, τυράννιδος πέρι
Καλλίστου ἀδικεῖν· τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram & detestabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare: sed ei qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potiùs convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile fœdissimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * abeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúmque plenissima?

Cæsar Pater patriæ *appellatus, sed ab oppressis.*

At Roma, Patrem patriæ *Ciceronem libera dixit.*

* adeo.

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni inquit Accius. At cui regno? Quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset. Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpe aliàs tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus

populò

populo Rom. bellum ultro intuliſſet, cùmq; de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eíque eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clàm veniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atq; ſi ſpeciem utilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quícum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hâc urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit: vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ cauſâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex ſenatusconſulto liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm ſenatûs. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quouſq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum eſſe, & benevolentiâ ſociorum; utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vectigaliáq; defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm cauſam Tranſpadanorum æquum eſſe dicebat: ſemper autem

Hiſtoriæ à Pyrrhi medico epiſtolam Fabricio miſſam narrant.

Turpis, eoque nec utilis L. Philippi ſententia.

Cato perſtrictus

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas.* Potiùs diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sítne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramq, partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hìc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripietne suum? Minimè: non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in unâ tabulâ sint duo naufragi, æquè sapientes? * fibíne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cujus magis interfit vel suâ vel reip. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in forte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicétne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? silebítne filius? Imò verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patri salutem anteponet

* an.

Sumpta, *conducta.*

* *Vetus exemplar,* sibi uter capiat.

* in micando.

Agere cuniculos, *ut antè, agere rimas.*

ponet ſaluti patriæ. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis: Diogenes ait: Antipater negat, cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere: Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. * Hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia: Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariûm. Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia. Pacta, & promiſſa ſemperne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores ſolent dicere) facta ſint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intereuntem, pepigeritq; ne illo medicamento unquam poſtea uteretur, ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut ſibi liceat uti; quid faciendum ſit: Cùm ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum eſt. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſterтium millies relinquatur, ſit antè, quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat quod promiſerit, ille, nécne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtiùs mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi

Fugiens, *quod duraturum non ſit.*

* Hæc controverſa jura.

* non dicenda.

A qua intereus, *quæ hidrops aut hidropiſis.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. At nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optâsset: Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quantò melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quòd Theseus exegit promissum à Neptuno? qui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hipolyti filii sui, cùm is patri suspectus esset de novercâ quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm devovisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergò & promissa non facienda nonnunquam: neq; semper depositа reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddésne depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere depositа, commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentiâ quidem, quam vult imitari malitia: itémq; de justitiâ, quæ semper est utilis, disputatum est,

De Sole & Phaethonte filio.

* atque quâ constitit.

De Theseo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolata.

De

De Fortitudine.

RElique sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse, Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hâc conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illâ simulatione perseverâsset? qui cùm maximas res gesserit in bello tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit.
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit, nè coiret, *institit.*
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Ulysses, nè ad Trojam iret, furorem simulavit, agrum prosciſſum sale serens. Palamedes adoratus illius astutiam, filium ejus, quà sulcus ducendus erat, objecit. Ulysses arte aratrum suspendit, itáque detecta fraus. Cujus rei memor Ulysses, postea Palamedem falsè criminatus oppressit. Ex tragœdia quapiam senarii sunt.

* quò iret.

Is cùm Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam (ut res declarat) falſam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria: eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere; omnia humana deſpicere; nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit; ſententiam nè diceret, recuſavit: quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam (O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe jam confectum ſenectute. Cujus cùm valuiſſet autoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neq; verò tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex, captivus, perjurus, conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non cenſuerit captivos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtultè? etiámne ſi reip. conducebat? Poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquam civi utile eſſe? Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potiùs, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea il-

la

la prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Annè turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium. *Fregiſtine fidem? Neque dedi, neq; do infideli cuiquam*: quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint: ſic ſe dicere: videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi jurisjurandi cauſâ ad cruciatum revertiſſe; ſed ſit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valdè utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noſceret: quia neque iraſci ſolet, néq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui motus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt: ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandi

Minima de malis eligenda.

Eclipſis uſſiata in ſermonibus vulgò uſurpatis.

* Attium.

Jusjurandum quid.

Fides in Capitolio Jovi proxima.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores noſtri eſſe voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plùs Regulo nocuiſſet, quàm ſibi nocuit ipſe Regulus. Certè, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modò non ſummum malum, ſed nè malum quidem eſſe, maximâ autoritate philoſophi affirmant. Quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum, nolite, quæſo, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem * pop. Rom. qui, retinendi officii cauſâ, cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id eſt, ut turpiter potiùs, quàm calamitoſè: An eſt ullum majus malum turpitudine? Quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa deprivatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervoſiùs ut Stoici; remiſſiùs ut Peripatetici, qui iſta diſſerunt, ſolùm audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem remiſſiùs, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, ideirco rectè à poeta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi * hoc ſibi ſumunt, Nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, nè quæratur latebra perjurio. Eſt autem jus etiam bellicum, fidesq; jurisjurandi ſæpe cum hoſte ſervanda. Quod enim ità juratum eſt, ut mens deferentis, conciperet fieri oportere, id obſervandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum perjurium eſt. Ut, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, nè ſi juratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſſe debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falſum jurare, pejerare eſt, ſed, quod ex animi tui ſententiâ juraveris, ſicut verbis concipitur,

Certè *concedentis.*

* Reip:

Nervoſiùs, ut Stoici; remiſſiùs ut Peripatetici.

* hinc.

Juſtis hoſtibus pacta præſtanda, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

tur, more noſtro, id non facere perjurium eſt. Scitè enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones pactionéſque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio: cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, adverſus quem & totum jus feciale & multa ſunt jura communia. Quod ni ità eſſet, nunquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dediſſet. At verò T. Veturius, & Spurius Poſthumius, cùm iterum conſules eſſent, quia, cùm malè pugnatum apud *Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: in juſſu enim populi ſenatûſque fecerant. Eodémque tempore T. Numicius, Q.* Æmilius, qui tum Tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor & autor fuit. Quod idem multis annis pòſt C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex ſenatuſconſulto ferebant, quâ acceptâ, eſt hoſtibus deditus. Honeſtiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eâdem cauſâ eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honeſtas. Apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis autoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi verò forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cùm præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet. Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo judicio ſtetit: ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet judicium ſenatûs: cui niſi ipſe autor fuiſſet, captivi profectò Pœnis redditi eſſent. Ità incolumis in patriâ Regulus reſtitiſſet. Quod quia

In Hyppolito coronato.

'Η γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

* Claudium.

* Mælius.

quia patriæ non utile putavit, idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valdè utile ſit, id fieri honeſtum: imò verò eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec, quia utile, honeſtum eſt: ſed quia honeſtum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quòd captivos retinendos cenſuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: Illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad adſtringendam fidem, jurejurando majores arctius eſſe voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant ſacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides: indicant notationes, animadverſionéſque cenſorum, qui nulla de re diligentiùs, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Aul. filio, cùm dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui poſtea eſt Torquatus appellatus, ab hominibus relegâſſet, & ruri habitare juſſiſſet. Quod cùm audiviſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri, accurriſſe Romam, & * primâ luce Pomponii domum veniſſe dicitur. Cui cùm eſſet nuntiatum: quòd illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit è lectulo, remotiſque arbitris, ad ſe adoleſcentem juſſit venire, At ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, juravitque ſe illum ſtatim interfecturum, niſi jusjurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur ſibi à cauſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium miſſum fecit. Tantum tempo-

Qua ita antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præſtandum putavit.

* cùm.

ribus

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit; cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò pòst, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non rectè: Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus, ut ille veterator & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde.

* perindulgens.

Indulgens in patrem quem acerbum in se, sic tamen amavit, idem filium securi percussit.

* acerbè severus.

* Atilius.

minùs notatos. Sit jam hujus loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractóque fiant, (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quòd ipſi opus eſſe videretur, non quod reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

De Temperantiâ.

Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtiâ, continentiâ, temperantiâ continetur. Poteſt igitur quicquam utile eſſe, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici atque Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt; virtutémque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis, floret Epicurus, ejuſdem ferè adjutor auctórque ſententiæ. Cum his, velis equíſque (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modò utilitas, ſed vita omnis beata, corporis firmâ conſtitutione, ejúſque conſtitutionis ſpe exploratâ (ut à Metródoro ſcriptum eſt) continetur: certè hæc utilitas, & quidem ſummâ (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus, ſervientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ! An legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborúmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hîc dixit) ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bonâ voluptate terminaverit,

Cyrenaici, *Epicurei ab Ariſtippo Cirenaico.*

Annicerii, *ab Annicero, qui priorem ſectam emendavit.*

Obſoletis id eſt, *obſcuratis.*

Velis equíſque, *proverbialiter.*

naverit, mala dolore; ut si illum audiam de continentia & temperantiâ. Dicet ille quidem multa multis locis: sed aquâ hæret, ut aiunt. Nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem, doloris detractatione fieri, Iustitia vacillat, vel jacet potiùs, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plùs, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si, cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res est, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aquâ hæret. *Proverb.*

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acceperis quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse veniſſem Athenas (quod quidem esse factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâſſet) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris poteris, autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum & presens tecum propediem (ut spero) &, dum abieris, absens loquor. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, te mihi quidem esse chariſſimum: sed multo forè chariorem, si talibus * monumentis præceptisque lætabere.

* *Ableg.* monitis *& melioribus.*

Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis, *Lælius*, sive de Amicitia Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

Lælius Scævola augur, & Fan. focer.

Quintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam, fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & * industriâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliás: nunc redeo ad augurem. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio qui tum erat consul, dissideret, quîcum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque cum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Toga virilis mores exigebat.

Scævola pontifex.

* justitiâ.

Hemicyclus *cathedra in modum medii circuli.*

tionis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, ſæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute. Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum autoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaq; ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani, ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. *Fan.* Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapien-

C. Lelii & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in auctoritate veterum & illuſtrium virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterq, alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáque ejus & in senatu, & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicarum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in horto D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus es obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui; nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Atilium:

Septem Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Ut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit; hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem: quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum discessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium; quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primùm, antè tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè seró: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indica-

* Gallum.

Socratem.

Scipionis laus.

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

indicarum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloriæ, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridiè quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos perveniisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt; vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tam hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manilius adessent, & alii plures, túq; etiam Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica: Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum:

* nunc.

Quod animi sit immortalis.

Socratis.

rum : quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, utroptimi cujusque animus in mortem facilimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis : cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni ? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat : ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, sit idem, quasi natus non esset omninò : quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ætas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est : mecum autem incommodiùs, quæ non fuit æquius, ut prius intrarem in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim : quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit ; quocum domus, & militia communis ; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat ; falsa præsertim, si quidem quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore : idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere spero Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem, Læli, ità necesse est : sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit : atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrùm gratum admo-

* veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

modum feceris. *Lel.* Ego verò non graviter, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egetq; exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res, vel secundas vel adversas: Sed hoc primùm sentio nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ità sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M'. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quam sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantùm homines possunt, naturam optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque cives

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

* spectare.

Pingui Minerva. *Prov.*

Natura, optima rectè vivendi dux.

cives potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ità contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, acceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem & consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentiâ: virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Gallos, Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

* Gallos.

* qui potest: alias, quis.

fructus in prosperis rebus nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret.

Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare: honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est: nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aquâ, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicánsque, leviores. Cúmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe prælucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum, qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt: & egentes abundant; & imbecilles valent; & quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tanto eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vati-

Amicitia æquè necessaria, ac elementa.

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles, Agrigentinus poeta dicebat omnes res & mundum totum constare ex amicitia.

vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura totóque mundo constarent, cuæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re proban Itaq; si quando aliquod officium existit amici in p riculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseverat? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potiùs quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceret, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republica disputatum affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facilè id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facilè ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâq; servatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ oratione cogatis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum nè æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendísque meritis, quod quisque minùs per

se

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa est. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potiùs, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ità amant ad quoddam tempus, & ab iis ità amantur, ut facilè earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primùm, ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cùm similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute: nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter virtutem, & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Altetum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod,

Antiquior, id est, *nobilior*.

Amicitia à natura potius, quàm ab imbecillitate orta.

* indigentia.

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cùm eorum quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatu amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ità dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ità esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ità ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secùs est. Ut enim quisque sibi plurimùm confidit, & ut quisque maximè virtute & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat suâque omnia in seipso posita judicet: ità in amicitiis expetendis colendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortâsse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quòd omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem támque contemptam. Quamobrem

* *Alias*, ut quisque minimum valetudinis in se.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitiæ non mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioréque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest; ità amicitia, quæ à natura est, perpetuo durat.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de reipub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta * & toga deponeremur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis vel commodi alicujus, quòd idem adipisci uterq; non posset. Quòd si qui longius in amicitia proyecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usq; ad extremum vitæ diem permanere.

* sumptâ togâ.

* vel uxoriæ conditionis, vel, &c.

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri omnis se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ità multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuêre? Num,* Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone: æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc ut sibi agnoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, etiámne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox: & hercle ità fecit, vel plus etiam quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hâc amentiâ, quæstione

Nulla major pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

* Vicell. num.

* Lænati.

Deprecari, id est, *à se crimen removere.*

Nefaria vox. C. Blessii.

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justásque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis, quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si simus, nihil habeat res vitii; sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sicâ patribus accepimus) bis unà consules, & collegas in censurâ: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium & T. Coruncanium, memoriæ * traditum est. Igitur nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Caro, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causâ peccaveris.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

HÆc igitur prima lex in amicitiâ sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulùm de spatio curriculóque consuetudo majorum

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicum effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoque quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè: quanta sit facta labes, primò Gabiniâ lege; biennio autem post, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint: ne existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magnâ re aliquid in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erant alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerit Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; consciv it. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ tegenda non est; sed potiùs omni supplicio vindicanda, ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

* quoquo modo posuimus.

* *alias*, invidiam.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitiâ amicorum bene suadentium valeat autoritas eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, nè necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; Commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniùs: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ità amicitias appetere maximé. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram Sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionémve, nè solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honesta ab amica petenda non nisi honesta amicorum causâ facienda.

Solem è mundo, tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaq; videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagatiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, et dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato; non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudiarentur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) sicut significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorúmque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi pro-

Proprium animi bene constituti.

* our.

toici.

Morum similitudo amicitiam contrahit.

ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius simílium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons, à naturâ constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eísque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidam videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: túmq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximéque virtute præditi, in quâ plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atq; haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in quâ nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt; nullus locus est amicitiæ, Quis enim aut eum diligat,

Tyrannorum vita qualis.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Colùntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm ferint inopes amicorum, Quod Tarquinium dixisse fuerunt tum, cùm exulte-ret, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósq; infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, in illâ superbiâ & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperi rebus immutati, spernique ab iis veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem stultius quàm * ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitiâ fines, & quasi termini diligendi. De quibus tres video sententias ferri quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque respondeat:

In adversis cognoscuntur amici.

Fortuna cæca. Insipiente fortunato nihil intolerabilius.

* fieri.

* indulgere.

* cùm.

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm divitias parare.

* quodque.

Qui sint in amicitia fines.

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! peccari ab indigno supplicare, tum acerbiùs in aliquem invehi, insectaríque vehementiùs: quæ in nostris rebus non satìs honestè, in amicorum fiunt honestissimé. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potiùs quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitiâ congeratur. Tertius verò ille finis determinus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum qualis ille in se est: sed * potiùs eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, indurátque in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimicorum amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim

* potius debet eniti.

Οὐ δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντα. *Arist. Rhet.*

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minùs felices in diligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum sint, tum si inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ullâ exceptione communitas: ut etiam, siqua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de viâ, modò nè summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitiâ) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent; capras & oves quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere: in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

Quousque amicitia producenda sit.

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsâ amicitiâ: ità præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut * cursum, sic impetum benevolentiæ, quò utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parvâ pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponunt; ut, cùm ex alterâ parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiæ non multò illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam etiamsi, neglectâ amicitiâ, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réque publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat, Quanquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utrâq; in re gravem, constantem, stabilem se in amicitiâ præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitiâ quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, eligi

Difficile est amicum fidum & constantem invenire.

* currum.

* equis temperatis.

* jus.

* *Alias* humana natura.

Graves plerisque videntur calamitatum societates.

Fides, stabilis amicitiæ fundamentum.

* *Alias*, id est, qui rebus.

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eôdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat *illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitiâ. Primùm, nè quid fictum sit, neve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis * ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solùm ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspicionem, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modos salis simul edendos esse: ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò men-

* oblatis.

* ingenui.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitiâ.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quàm intrectato & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitiâ, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ità dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, nunquam Mummio antepositit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat suósque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandúmque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eísque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos ad nos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certísque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnísque præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quemq; confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionísque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

* Rupilio.

Superior ætate colendus est.

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitiâ: sic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidem, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hâc opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantùm vis licèt excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores dispariaque studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos quanta maxima potest esse, morum studiorúmque distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentiâ (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium; non commemorare, qui contulit.

Χάριν λαβὼν μέμνησο, δὸς δ' ἐπιλάθου. *Proverb. Gr.*

* Rupillium.
* Lælium.

Amicitiæ ætate provectâ judicandæ sunt.

Dispares mores dispariaque studia sequuntur.

Neoptolemus capere potuisset si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facilè ferat, is & infirmus est, mollísq, naturâ & ob eam ipsam causam in amicitia parùm justus. Atque in omni re considerandum est; & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) diffuendæ magìs, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri posset, ut non statim alienatio, disjunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) factu erit aut in reipublicæ partibus dissensio interceserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, nè non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collegâ nostro Metello: utrumque egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant; sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

Neoptolemus. Lycomedis.

Considerandum est, quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Diffluendæ magis, quàm discindendæ amicitiæ.

convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpâ sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant, se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris; primùm, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omne animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt, cum desiderio, & cum quâdam similitudine amoris humani: quantò id magis in * homine fit naturâ? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ità cum suo commiscear, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bonum,

Fide, sed cui vide.

Βεβαίως μὲν φίλος γίνε, καὶ τὰ ἐξῆς. *Isocr.*

Amicus alter idem.

* hominis fit natura. Arist. *defin. Amicitiam* μίαν ψυχὴν δυοῖν σωμάτοιν ἐνοικίσαν. *Hinc* Ovid. *de* Pyl. & Oreſt: *Qui duo corporibus, mentibus unus erant.*

num, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâque gaudebunt, omniáq; alter pro altero suspiciet, neq; quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in his pernicioſus est error, qui existimant libidinum peccatorúmque omnium patêre in amicitiâ licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à naturâ data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & * societa cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquilitas animi, atq; jucunditas: ut, cùm hæc adsint, beata vita sit & sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximúmq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est; sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errâsse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm judicaveris, diligere oportet; non cùm dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offen-

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* consociata.

Apothegma. Jucundum est prius, quam diligamus.

Actum agere. *Proverb.*

sione

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultúsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidem inflammantur, quàm multi jàm contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment? Itaque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitiâ omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitiâ vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliquâ ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam siquis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ, Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hâc hominum frequentiâ tolleret, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, cui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturámque

Timon Atheniensis Anthropomisus.

rámque mundi, & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei forè: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cùm tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab eo monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum, offensionúmq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico veram audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

* utilitas.

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

pere, non capiunt; eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se non anguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrà oportebat; delicto dolore, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non asperè alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad *voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est viciosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idémque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremo imperavi egomet mihi omnia assentari*; ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere; omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interfit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrus consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb.

Assentatio amicitiæ pestis.

* voluptatem.

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrius consul blanditiis in aures concionis influebat.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas: ut facilè ducem populi Rom. non comitem diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi * videbatur: cooptatio enim collegiorum populi ad beneficium transferebatur. Atq; is primùm instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magis, quàm auctoritate, causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, tuúmq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; nè amare quidem, aut amari possis, cùm id quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum * voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum

* jubebatur.

* Versus.

Veritas in scena valet, multò magis in amicitia.

* apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

* voluptatem:

 rum

rum audire non vult, alter ad metiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi, *Magnas vero agere gratias Thaïs mihi?* Satis erat respondere, Magnas *Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod, is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioréque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus nè se insinuet, studioſè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quòd nè accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primùm redeamus, eámque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovítque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem

ames,

Semper auget Assentatio.

Nota.

Aliàs defluxit.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliae amicitias & conservat.

Quid sit amare.

ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ità ratio comparata est vitæ naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibusdam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiâque sublatâ omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est, nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erat clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregri-

— *Amicitias tu tibi junge pares.* Ovid.

Virtus ignis sepulcri est.

nationes, ruſticationéſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque dicendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempúſque conterivimus. Quarum rerum recordatio & memoria ſi unà cùm illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi viri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſim. Sed nec illa extincta ſunt, alunturque potiùs, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et ſi planè illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem brevia tolerabilia eſſe debent, etiamſi magna ſint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ità virtutem locetis (ſine qua amicitia eſſe non poteſt) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præſtabilius eſſe putetis.

M. T. C. Lælii, ſeu De Amicitia.

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Cato Major*, seu *De Senectute* ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi Perſonæ.

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

O *Tite, ſi quid ego adjûro, curâmve levâſſo.*
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit * *pretii?*

* præmii.

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquam certò ſcio non, ut Flaminium, *Sollicitari te, Tite, ſic, nocteſque, dieſque.* Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: *Attice.* téque non cognomen ſolùm Athenis deportâſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum ſentio interdum, graviùs commoveri: quarum conſulatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis, & te, & meipſum levari volo: etſi te quidem id modeſtè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cùm de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ità jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias; ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatìs laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius, nè parùm eſſet autoritatis, tanquam in fabula: ſed M Catoni ſeni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iſſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attributio Græcis litteris, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtrûm omnem de ſenectute ſententiam.

Perſonarum dignitas addit orationi autoritatem.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato Interlocutores.

Scipio.

SÆpenumero admirari ſoleo cùm hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi gravem eſſe ſenſerim: Quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéque vivendum, iis omnia gravis eſt ætas: qui autem omnia

bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem acculant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putâssent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostróque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eique paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræ quæ frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum; quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione polliceat, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò Læli, præsertim si utriq; vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est. Cato tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit istuc, quò perveniisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, veteri proverbio, *facillimè congregantur*) * quæ

Πρεσβύτας ἔτας πῶς ἐπιθυμοῦσι καὶ ἐγγεται καὶ ἔπος ἔλθη, Μέμφεται.

Cato sapiens dicebatur. ἔτας θεῷ.

Quid sit gigantes cum diis bellare. Θεομαχεῖν.

Proverb.

* quas.

C. Sa-

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent; sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent soliciti. Qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret eadem mihi usu evenirent, reliquíque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querelâ, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato,* Est illud quidem, Læli aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec, si tu Athenienſis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diúq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solùm quia nunquam deserunt nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam, qui conscientia bene actæ vitæ, multorúmq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adolescens

In moribus est culpa, non in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Ὅτι οὐκ ἂν αὐτὸς Σεριφιὸς ὢν ὀνομαστὸς ἐγένετο, οὐδ' ἂν σὺ Ἀθηναῖος. *Plut.*

Senectutis arma.

ſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec ſenectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum gradum natu, ſed tamen jam ætate provectum. Anno enim pòſt, quàm primùm conſul fuerat, ego natus ſum, cúmq; eo quartùm conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam; quintóque anno pòſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis: quadriennio pòſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ ſuâ molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergò póſtque magíſque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo conſilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepiſti: Certè, inquit, ridens: Nam niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in toga; qui conſul iterum, Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit reſtituit agrum Picenum & Gallicum viritim contra ſenatûs autoritatem dividenti. Augúrque cùm eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur; quæ contra remp. fierent, contrà auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille morté M filii tulit, clari viri, & conſularis. Eſt in manibus viri laudatio, quàm cùm legimus, quem philoſophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus; ſed intus; domíq; præſtan-

Capua Apuliæ civitas.

Cincia lex.

Cunctator Fabius.

Q. Fabii reſponſio ad Salinatorem, de recepto Tarento.

Εἰς ὀιωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. Hom.

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ, omnia memoriâ tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cujus sermone ità tùm cupidè fruebar quasi jam divinarum id, quod evenit, illo extincto, unde dicerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possent esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella à se gesta, triumphósque recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neq; unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cùm ex eo quæreretur cur tamdiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

Not. uno pro primo.

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus & M.* Attilius facti sunt: ille autem * Cæpione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cùm ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suasissem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebat duo, quæ

* Acilius.
* Scipione.
Lex Voconia.

quæ maxima putantur onera, paupertatem & senectutem, ut iis penè delectari viderentur. Etenim cùm complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur; unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quantùm quæque valeat, quantúmque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius.

Cur senectus misera videatur.

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
*Antehac, * dementi sese flexêre ruinâ?*

* dementis.

cæteráque gravissimé. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio; atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cùm inter duos consulatus anni x interfluissent, censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse; & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero: aut senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequere: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Senectus à senio.

Γέροντες senes unde γερουσία summum concilium, apud Lacedæmonios.

Cedo, qui vestram remp. tantum amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis.

Iambicus tetrameter Memoriam in senectute non minuit Themistocles memoria.

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli, Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset,

Lysi-

Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt novi; sed eorum partes etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! Manent ingenia sensibus, modò permaneat studium & industria. Nec eò solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitâsse judicibus, quæsisséque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum num Simonidem, num Stesicorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pithagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus; possim nominare ex agro Sabino rusticos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles *senex tragœdias fecit. In judicium à filiis vocatus, ut qui esset desipiens. Sententiis judicum liberatus.*

Ejus apologia. Εἰ μὴν εἰμι Σοφοκλῆς, οὐ παραφρονῶ· εἰ δὲ παραφρονῶ, Σοφοκλῆς οὐκ εἰμί,

Catalogus senum studiosorum.

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

Ædepol, senectus, sí nil quicquam aliud vitii
Opportet secum, cùm advenit, id unum est satis,
Quòd quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Statii duo fuerunt.

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate, esse se odiosum alteri.

Statius Cæcilius.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutem studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui, sed in literis certè elaboravi. Nec

Solonis versus, Γηράσκω ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος *Cato senex. Græcas literas didicit, quas puer contemserat.*

NEc nunc quidem vires desiderio adolescentis (is enim locus erat alter de vitijs senectutis) non plùs, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? Qui cùm senex esset, athletásq; se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymánsq; dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus *Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassius: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè langueſcat senectute: est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facítque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas; possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus

Secunda vituperatio senectutis. Senectutem eo nomine miseram quòd corpus infirmum reddat.

Milonis quærimonia.

* Elius.

Senectutem non officere

Cyri senis fortitudo.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ità bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatíq; nostræ conceditur. Videtísne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus linguâ melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandóque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura, sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriári, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem jis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio pòst, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M.* Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectu, non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me* valuit, quin fuerim occupa-

Seipsum laudare senex quis potest.

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo.

Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

* Acilio.

Proverb.

* voluit.

patus. At minus habeo virium quàm vestrûm uervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ illæ non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per studium ingressus esse Milio dicitur, cum humeris sustineret bovem: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, nè requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suaque cuique patri ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, est ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit, summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute, ergò & legibus & institutis, vocat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed nè quantum possumus quidem, cogimur. At ità multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius is, qui te adoptavit? quàm tenui aut nullâ potiùs valetudine?

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis. Masanissæ Numidiarum regis robur & tolerantia in senectute.

tudine? quod nisi ità fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm nè id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ * compensanda sunt, Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis, Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos; quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò autoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominantur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

* corrigenda.

Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingravescit, anima levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multùm etiam Græcis literis utor; Pythagoreorúmque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quóque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultróq; affero res multùm & diu cogitatas, eásque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribúsque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι, Πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν, Pythag.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni inprimis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vituperatio senectutis. Senectutem miseram non esse, quòd privet voluptatibus. Oratio Archytæ contra voluptatem.

Ἡ ἡδονὴ δέλεαρ τῶν κακῶν.

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cúmque homini sive naturæ, sive quis Deus, nihil mente præstabilis dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi possit; fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quantâ percipi posset maxima: nemini sensebat fore dubium, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, támque pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearcus Tærentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis, quem Tarentum veniſſe L. * Æmilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non * possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ità dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, septem annis postquam consul fuisset: sed notandam libidinem putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neutiquam

Menti voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venerit.

* Camilio.

* intelligeretis.

* possemus.

* efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probo privato conjungere imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsis; Pyrrho persuaderet; quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte patéreretur; quòdque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur certo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro repub. devovit.

Voluptas malorum esca.

Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡδονὴ.

C. Duillius primus Pœnos classe devicit.

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ-matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: meliùs quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeóque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidem naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Symposi Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, * vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desidero quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, uteretúrne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò isthinc, tanquam

Convivium dicitur à *convivendo*: συμπόσιαν, à συμπίνειν id est, à *compotando*.

* modus.

Συμποσιαρχίαι. *Xenophontis. Sympoſium.*

* vicissim in hyeme, aut sol.

Pulchra Sophoclis responsio.

à

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius: primùm, parvulis fruitur rebus, ut diximus; deindè iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantùm sat est. At illi quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum, omnium, secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquid tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamur in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædicaret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Trunculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Enni-

Proverbium, Senectus studiosé jucunda.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

* docuisset *legit Gaza.*

Suadæ medulla *M. Cethegus dictus.*

Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem. Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum aut ſcortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ. Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam (ut antè dixi) ſenescere ſe multa indies addiſcentem: quâ voluptate animi nulla certè poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium: nec unquam ſine uſura reddit quod accepit, ſed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio molli ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occatum cohibet, ex quo, occatio quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & complectu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego virum ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis *requiem oblectamentumq; noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terrâ, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramóſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, vivi radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non ſine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad

Vide ſuper à verſic. Græc. Solonis.

Agriculturæ laus.

* requietem. *legit Priſcianus, lib. 2.*

ad terram fertur, eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, nè sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tempore caret; & nimios solis * defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut antè dixi) sed etiam cultura & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri sessiones, repastinationésque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquor stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quòd capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindi-

* defugit, *legis Gaza.*

Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâsset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipso recedam. In agris erant tum

Senatores *senes.*

senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villâ in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hac an ulla vita beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi; & saturitate, copiâque omnium rerum quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduíque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villáque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorúmque specie dicam? Brevi expediam

A villa in senatum accersebantur senes. Viatores *unde.*

* *No. Marcellus legit*, agricultione, *duabus dictionibus: an vitio scriptoris nescio.*

diam. Agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut meliùs, aut æquè caleſcere, vel aprication̄e, vel igni? vel viciſſim umbris, aquiſve refrigerari ſalubriùs? Habeant igitur alii ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, & pilam, ſibi natationes & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum tamen, ut libebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis. Quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur! Atque, ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm ſtudium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cùm Critobulo; Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtantem ingenio, atque imperii gloriâ, cùm Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eíque dona à ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum, fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe. Cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: Et ei Cyrum reſpondiſſe. Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio, multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ: Tum Lyſandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatúmque Perſicum multo auro, multíſque gemmis, dixiſſe; Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hâc igitur fortunâ

Ἀγρὸν γὰρ τὸν λέγουσιν Ἀμαλθείας κέρας εἶναι.

Ager bene cultus quanti ſit.

Laudat Xenophontis omnes libros.

Xenophontis laudat Oeconomicum. Cyrus minor agricultura ſtudioſus.

nâ frui licet senibus : nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus, ad centesimum annum viam perduxisset, cùm esset actâ jam ætate in agris, eósque coleret : cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit : atque enim extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum.

Elogium. *Uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.*

Πρῶτος ἀνὴρ ὃν δ' ἔτι ἄστεος οὐρυόχλυ.

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificum maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquor? aut, ut jam antè, de Maximio? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre possunt : sed honestè acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia; salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci,

ci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ità diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmonia est honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cùm Atenis, ludis quidem in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur & senem illum * sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nollent. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quisq ætate antecellit, ità sententiæ principatum tenet. Neque enim solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt, morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt, & bonis moribus & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coalescit.

Apud Lacedæmonios, honestissimum erat senectutis domicilium.

* sessum.

Athenienses sciunt quæ recta sint, sed facere nolunt.

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbitatem nullo modo. Avaritia verò senilis, quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc miseram non esse, quòd haud procul absit à morte.

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque solicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui certius certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvìs sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm nostra mortis casus habet. Faciliùs in morbos incidunt adolescentes, graviùs ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ità accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nè, quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens; cùm id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere: hic

ὁι πρεσβύται τῶν νέων τὰ μὲν πολλὰ νοσέουσιν ἧσσον. Hippocrat.

Omni ætati mortem esse communem. Melior senis quàm adolescentis conditio.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Argarthonius quidam Gadibus qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum; cum enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu probetur: nec sapienti usque ad Plaudite * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & coacta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihiquidem tam jucunda est, ut quò propiùs ad mortem

Tartessiorum rex regnavit annos 80. vixit 120.

* veniendum.

Veri similis adolescentia.

Adolescentis acerba, senis verò matura mors.

tem accedam, eò citiùs quaſi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa navigatione eſſe venturus. Omnium ætatem certus eſt terminus; ſenectutis autem nullus certus eſt terminus, rectéque in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri poſſis & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. Hoc eſt illud, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt: cùm illi quærenti, Quâ tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret, reſpondiſſe dicitur, Senectute. Sed vivendi finis eſt optimus; cùm, integrâ mente, cæteríſque ſenſibus, opus ipſa ſuum, eadem, quæ coagmentavit, natura diſſolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem deſtruit facillimè, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura diſſolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deferendum ſit: Vetátque Pythagoras, injuſſu imperatoris, id eſt, Dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum, lamentíſque vacare. Vult ſe charum, credo, ſuis eſſe. Sed haud ſcio, an meliùs Ennius:

Mors ſeni contemnenda.

Solonis reſponſum: Herodis Sophiſt. non diſſimile reſponſum apud Philoſtr.

Γέρων ὀλίγα φροντίζειν.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito viva per ora virum.

Ennii verſus.

Non eſſe lugendam mortem cenſet, quam immortalitas conſequatur. Jam, ſenſus moriendi, ſi aliquis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni. Poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certè eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis poſſit animo conſiſtere? De qua non ità longâ diſputa-

Non eſt lugenda mors, quam immortalitas conſequatur.

tione

tione opus eſſe videtur, cùm recordet non ſolùm L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte ſuâ luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones quidem noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eum locum ſæpe profectas alacri animo, & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolùm indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea jam conſtans requirit ætas, qui dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in ſenectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam ſtudia ſenectutis, Ergò ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quid cùm evenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere vobis: quòd melius cernere mihi videor, quò, ab ea propriùs abſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, túque C. Læli viros clariſſimos, mihíq; amiciſſimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. Nam dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. Eſt enim animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram; locum divinæ naturæ, æternitatíque contra-

Qui pro patria mortui ſint.

Οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐσμὲν τὸν χρόνον τοῦτον, ὃς δὴ ὀνομάζεται βίος.

Apollonius apud Philoſt.

Animæ eſt cœleſtis origo.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

tium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solùm ratio, ac disputatio impulit, ut ità crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitâsse, quin ex universa mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cùm simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnóq; esse argumento, homines scire pleráque antequam nati sint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles discant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbit s. Nec verò clarorum virorum

Σοφὸς Σοκρατης, σοφώτατος δὲ Ἀπόλλωνος, ὁ τὸν θάνατον ἐγγὺς ὁρῶν. *Verba oraculi. Animorum immortalitas probatur.*

Verba Cyri morientis, octavo Pædiæ, apud Xenophontem.

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exîssent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem; cùm ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant; abeunt enim illùc omnia unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ità sunt, sic me colitote, inquit, ut Deum: sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrî piè inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnósque, domi militiæque susceptum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus

Σῶμα μὲν ἐπὶ γαίης ἔχομεν καὶ πάντες ἐς ἀυτὼ Αὐόμενοι κόνις ἐσμέν. Phocyl.

Nihil tam morti simile, quàm somnus.

Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago? Ovid.

mus erigens ſe, poſteritatem ſemper ità proſpiciebat, quaſi, cùm exceſſiſſet è vita, tum denique victurus eſſet. Quod quidem ni ità ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videreſe ad meliora proficiſci; ille autem, cujus obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui & dilexi, vivendi. Neque eos vero ſolùm convenire aveo, quos ipſe cognovi: ſed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipſe conſcripſi. Quò quidem me proficiſcentem haud ſanè quis facile retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd ſi quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem; nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat ſanè: habet certè tamen aut ſatietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, ſæpe fecerunt. Nec me vixiſſe pœnitet: quoniam ità vixi, ut fruſtrà me natum non exiſtimem; & ex vita iſta diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diverſorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmq; proficiſcar, & cùm ex hac turba & colluvione diſcedam! proficiſcor enim non ad eos ſolùm viros, de quibus ante dixi, ſed etiam ad Catonem meum: quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus à me corpus crematum eſt; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profectò loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. Quem

Stulti iniquo animo mortem ferunt, ſapientes verò æquiſſimo.

Sic vixit Cato, ut fruſtrà ſe natum non exiſtimaret. Commorandi, non habitandi diverſorium habemus.

Ὦ ἱερὰ ἡμέρα. Apollon. ad tyran. mortem minitantem.

ego

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabula.

M. T. Ciceronis De Senectute.

FINIS.

M. T. Ciceronis *Paradoxa*, ad Marcum Brutum.

ANimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cùm in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophiâ tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentiâ, de morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, lubens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παραδοξα appellantur: tentare volui, posséntne proferri in lucem, id est in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentiùs, quòd mihi ista παραδοξα quæ appellan-

Paradoxa, id est, *præter opinionem.*

lantur, maximè videntur esse Socratica, longéq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis θέσεις, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ, tale tamen est, ut ex eâdem officinâ exîsse appareat.

* Ex ebore, *Plin. lib. 34. cap. 8.*

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλὸν, id est, *Quòd solum bonum honestum.*

VEreor, nè cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam breviùs, quam res tanta dici possit. Nunquam meherculè ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda: cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse, aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, aut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non sunt in bonis numeranda.

* esse numerandas duxi. Πλάτων δ' ἀδιάφορα τέθεικε Theolog.

Ὀνόματα πράγματος ἔρημα. Πολλοὶ γὰρ πλουτοῦσι κακοὶ, ἀγαθοὶ δὲ πένονται. Theolog.

valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus ad supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis, cæteríque ità fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quærat aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, ut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iísne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines, at fictiles urnulas fuisse, quàm * filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; siquis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: nam quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium

Epiphonema, quo concludit Biantis sententiam.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

* delicatas.

Enumeratio vehemens & copiosa.

n fortis & magni viri quicquam aliud propoſitum iſſe videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q. lucium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis oratium Coclitem contra omnes hoſtium copias nuit in ponte ſolum? Quæ vis patrem Decium, qui lium devovit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victûs . Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli unici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adentum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter orum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles lii? Nam domeſticis exemplis abundamus. * An ogitâſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum iſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Ve- iant igitur irriſores hujus orationis ac ſententiæ; & am vel ipſi judicent, utrùm ſe horum alicujus, qui narmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſinis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Cointhiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil orum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe maint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc ransferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis ſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratèq; dendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ uidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non homium. Tu, cùm tibi, ſive Deus, ſive mater (ut ità licam) rerum omnium natura dederit animum, quo ihil eſt præſtantius neque divinius; ſic te ipſe abjies, atque proſternes, ut nihil inter te, atq; inter quarupedem putes intereſſe? Quicquámne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet meliorem facit? ut enim quiſque eſt maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè: neq; eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *aliàs*, An putabimus quenquam horum cogitâſſe quicquam in vita ſibi expetendum.

Voluptas non eſt ſummum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriose & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eáq; quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

* extollit.

Conclusio.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, i. e. *Quòd seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.*

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu homine n terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laborayi, aut quid egi, aut in quo exigilaverint curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis

demi-

nigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum omnia extinguuntur; non iis, quorum laus enon potest. Exilium autem terribile est iis, quibus si circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui nem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beaqui te florentem putas: tuæ libidines te torent: tu dies, noctésque cruciaris, cui nec satis est, od est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum futurum, timeres. Te conscientiæ stimulant malefiorum tuorum: & metus exanimant judiciorum ate gum. Quocunque aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi ocrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse test: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non est. Nec verò, cujus virtus, moréscj; laudandi sunt, s non laudanda vita est; neque porrò fugienda a est, quæ laudanda est; esset autem fugienda, si est misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem beatum, & florens, & expetendum videri decet.

Mors terribilis malis tantùm, non bonis.

Cosmopolitis exilium non est grave.

Conscientia mille testes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα id est,
Quòd æqualia peccata.

ARva, inquis, res est: atqui magna culpa. Nec enim Peccata rerum eventu, sed vitiis hominum etienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio ajus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, uoquò te verteris, unum est. Auri navem evehat ubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernaoris insciția nihil interest. Lapsa est alicujus libido muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet quàm etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili rgine; peccavit verò nihilominùs: si quidem est pecre, tanquam transire lineas. Quod cùm feceris, lpa commissa est: quàm longè progrediare cùm semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil

Æqualia peccata esse declarat à simili.

A definitione.

pertì-

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: I quidem nec majus, nec minus unquam fieri po quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod s

Probat peccata æqualia. A contrario.

per unum & idem est, quæ ex eo peccata nascun æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt ter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui p esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec ten rante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec s ente sapientiorem posse fieri, facillimè potest per ri. An virum bonum dices, qui depositum nullo te cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem re derit, si idem in decem millibus pondo auri non i fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua l dine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus consentiens cum ratione & perpetua constantia.

A conjugatis.

hil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil de ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene fa rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè bono quidem melius quicquam inveniri pot Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quid pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quo am pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quand virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Item peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia cesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Met bam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat modo. Bene herculè narras: nam, istum doctum sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. tamen quæro ex te (quando verbis inter nos cont dimus non pugnis) utrùm potiùs de bonis est qu rendum, quid bajuli atque operarii, an quid ho nes doctissimi senserint: præsertim cùm hac senten non modò verior, sed nè utilior quidem homin vitæ reperiri ulla posset. Quæ vis est enim, quæ m gis arceat homines ab omni improbitate, quàm

sen

ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? &, æquè peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihílne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſervum, Nuda iſta ſi ponas; judicari, qualia ſint, non facilè poſſunt. Patrem vitâ privare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſervos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id ſit propenſiùs, ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit; is, qui in ſede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eóque pœnâ majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus, Hiſtrio, ſi paulò ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronunciatus eſt ſyllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & exploditur: In vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices! Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſint breviora, leviora quî poſſint videri? cùm, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quò magis peccari poſſe videatur.

* figere. *Ab exemplo.*

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται id est, Quòd omnes stulti insaniunt.

Invehitur in P. Claudium

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum ut semper; sed dementem & insanum * rebus * addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, & mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnísne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catalinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ, non civitas erat. Itaque pullus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; perveniſſe tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè cum parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratas facies inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii, immortalem memoriam delevisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde

hæc

* Videnum rationibus sit legendum.

* id est, probabo, vincam.

* diuturnam.

* quibus te invictissimo stat respub.

hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc non fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergò ego semper civis eram, & tum maximè, cum meam salutem senatus exteris nationibus ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis, & civis esse *potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factisque distinguis. Cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædesq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempub. putent? nunquámne homo amentissime, te circumspicies? nunquámne, quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus. *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est. *Qui hominem occiderit*; Tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium, tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in *operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi cum legibus *esse non oportebit.

Conclusio à contrario.

Argumentum à definitione exulis & à legum autoritate.

* *aliàs*, potes.

* *aliàs*, portu: * esse subjectum non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι. id est.
Quòd omnes sapientes, liberi; & stulti servi.

Invehitur in M. Antonium.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parêre desierit. Dum quidem his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarum est enim hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivêdi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consilia, réfq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eod mq; referuntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atq; judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuiq; fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut faciat nihil invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ità esse pluribus verbis disserendum est: illud tamen *brevi confitendum est, nisi qui ità sit affe-

Nemo liber, qui suis cupiditatibus non imparat.

Nemo liber nisi sapiens.

Prov confici-endum est.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto: Atque, ut in magna familia* stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos edificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locùm penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris & quomodo habeas; intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judicio. Nonne igitur illa sunt festiva? Sunt; nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema quo claudet sententiam.

Similitudo.

* servorum.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate pecuniæ nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spe, quid iniquitatis in serviendo non suscipit quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa, quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura, servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

* captantem. *Muræna, lampredam vocavit.*

Servitus quid sit.

billitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minimè. Quid enim adjungit? * *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe, vult. *Quibus & poſſumus, & debemus.* Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit: eùm, cum nè liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

* Sic fortè melius: *Niſi vobis univerſis, quibus & poſſumus & debemus.* Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος, i. e.
Quòd ſolus ſapiens dives.

Contra M. Craſſum omnium Romanorum ditiſſimum.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúſne tu dives? Proh dii immortales! egóne me audiviſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solúſne tu dives? Quid, ſi nè dives quidem, Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optat, ampliùs. Animus enim tuus oportet ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat ampliùs, ſatietas eſt, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives eſt. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putás, cùm iſti ordini nè honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas; ſi teſtamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc verùm abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis dives, non arca, appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dum te

Ὁ πλοῦτος οὐκ ἐν τοῖς χαλαντίοις ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenoph.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierent, cùm diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendásq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

* satis.

Conclusio.

Quis dives Crasso judice.

* intercisas.
* coitionibus.
Dimissiones, in diversum missiones.

nia venalia, delectum, decretumq; alienam ſuam ſententiam; forum, domum; vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profecto, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat; ità ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ poſitæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal ſit parſimonia. Venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata recta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas ſuppellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. Uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui * ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cujus poſſeſsio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam, an quæ ſuis e viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parſimonia.

* pro *ſupereſt.*

mbrunrac temporum vitio, aliquantum etiam ipse forsasse in hujus seculi errore versier? Marcus Manilius parrum nostrorum memoriâ (ne semper Curios & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant; quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ prædicti qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt: nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis: non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

* C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit.

Τὸ μηδενὸς δεῖσθαι, ἐμοὶ Αυδία καὶ τὸ Παχλώλυ πᾶν. Apollon. apud Philost. *Virtus inexpugnabilis.* *Quod satis est cui contigit, hic nihil amplius optat.* Horat.

M. T. Ciceronis Paradoxorum

FINIS.

M. T. Ciceronis *De Somnio Scipionis.*

Ex libro de repub. ſexto.

Cùm in Africam veniſſem * M. Manilio conſule, ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm ut * Maſiniſſam conuenire. regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrimauit: aliquantóq; pòſt ſuſpexit in cœlum, &, Grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobíſq; reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornel. Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor. Ità nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atq; invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percontatus eſt: multíſq; verbis ultro citróq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Pòſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus: cùm ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniáq; ejus non ſolùm facta ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilâſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hìc mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes ſermonéſq; noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius; de quo videlicet ſæpiſſimè vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi equidem cohorrui: Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidéſne illam urbem, quæ parêre pop. Rom. coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtende-

* à Manilo conſule doctus ad q.

* Maſaniſſam.

ſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio conſul evertes, eritq; cognomen id tibi per te patrum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginē deleveris, triumphum egeris, cenſórq; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam Aſiam, Græciam deligere iterum abſens conſul, bellúmq; maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cùm eris curru in Capitolium invectus, offendes rempub. perturbatā conſiliis nepotis mei. Hîc tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, conſiliíq; tui. Sed ejus temporis anceps itē video quaſi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, redituſq; converterit: duóque hi numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de cauſa, habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen ſe tota convertet civitas. Te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus in quo nitatur civitatis ſalus. Ac, nè multa, dictator rempub. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hîc cùm exclamâſſet Lælius, ingemuiſſéntq; cæteri vehementiùs, leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, nè me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed, quò ſis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſervaverint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in cœlo ad definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm conciſia, cœtúſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur: harū rectores & conſervatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etſi erā perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſivi tamen, viverétne ipſe, & pater Paulus, & alii, quos nos extin-

extinctos arbitramur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidé vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atq; ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atq; optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus, is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patêre non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cùm sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, ut in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut a Graiis accepistis) orbèm lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-

ris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ità mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse Deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni; cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimóq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu ponderа. Quæ cùm intuerer stupens ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cùm gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

* nutu.

* conficitur.

Quam

Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto & excitato movetur ſono; graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nova, immobilis manens, imâ ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, Mercurii, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium ferè * nodus eſt. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuêre ſibi reditum ad hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures obſurduerunt; (nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis) ſicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitûs, ſenſu audiendi caret. Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſimâ converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem nequitis adverſum, ejúſque radiis acies veſtra, ſenſúſq; vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem, Tum Africanus, Sentio, inquit te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ ſi tibi parva (ut eſt) ità videtur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quã celebritatẽ ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hóſque, qui incolunt terram, non modò interruptos ità eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim * averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimitam & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſub-

* *al.* modus.

* tranverſos.

ſubnixos, obriguiſſe pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum Auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, cirrumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm ſit parvus vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris num aut tuum, aut cujuſquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? Quis in reliquis orientis aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Auſtríve partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis? cernis profectò quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de * vobis loquuntur, quamdiu loquentur? Quinetiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujuſque noſtrûm à patribus acceptas, poſteris prodere; tamen propter eluviones exuſtionéſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò non æternam, ſed nè diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati ſint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrûm poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur: re ipſâ autem cùm ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandémque totius cœli deſcriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quàm multa ſecula hominum tene-

* abeuntis.

* nobis.

antur

antur. Namque,ut olim deficere Sol hominibus,extinguique visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit:ità quandocunq; eâdem parte Sol, eodemq;tempore iterum defecerit,tum, signis omnibus ad idem principium, stellísq; revocatis expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partẽ scio esse conversam. Quocirca,si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria,quæ pertinere vix ad unius anni partẽ ex quam potest! Igitur altè spectare si voles,atq; ad hanc sedem,&æternam domum contueri,neq;sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: sui te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur,ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille,& angustiis cingitur iis regionum,quas vides,nec unquam de ullo perẽntis fuit, & obruitur hominum interitu,&oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset Ego verò, inquam,ô Africane,siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet:quanquam à pueritiâ vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito,enitar multò vigilantius. Et ille, tu verò enitere: & sic habeto,te non esse mortalem,sed corpus hoc: Nec enim is es,quem forma ista declarat: sed mens cujusq;is est quisque,non ea figura,quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse:siquidem Deus est,qui viget,qui sentit,qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur,& movet id corpus,cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ipsum mundum ex quadàm parte mortalem ipse Deus æternus, sis fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quódque ipsum agitatur aliunde,

quan-

quando finem habet motûs, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec esset enim hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ità fit ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidet omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem * animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese movent: neq; nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idque ociùs faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit forâs: & ea, quæ extra erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt: impulsúsque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt: corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum,

* anima.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abstinentia Africani p. 95. l. 10. abstinentia benevolentiam multitudinis conciliat. 95. 34.

Academiæ ratio quid à cæteris differat. 68. 7.

Accusatio multos illustravit 84. 4. accusatoris nomen fugiendum 84. 17. accusare innocentes, impium 84. 22. accusatio laudem peperit L. Crasso adolescenti 83. 7. accusatio quibus de causis suscipienda. 84. 7.

Acta agere 173. 33.

Actio cognitioni anteponenda 72. 27. Actione in omni suscipienda, considerandæ sunt honestas & efficiendi facultas 31. 15. & modus 57. 14.

Adjuvare operâ præstantius quàm pecuniâ. 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus comparetur. 78. 30.

Adolescentes quibus è rebus commendationem petere debeant 82. 15. adolescens aliquid senile habere deb 194. 34. adolescentiæ vitæ peratio 188. 32. adolescentiæ ver comparatur 207. 21. adolescentum petulantia magis est quàm senum 194. 20. adolescentia multò plures, quam senectus mortis casus habet 236. 19. adolescentum imbecillitas consilii propria 48. 25.

Adulari, passivè 38. 6. ab adulatoribus facilè falluntur omnes ibid. adulator occultus 178. 13.

Ædes ruinosæ & malè materiatæ 119. 19.

Æginetis pollices præcisi 116. 29.

Ægina propinqua Piræo ibid. 31.

Æquitas lucet ipsa per se 13. 33.

Ætate ut quisque antecellit, ità sententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. ætati cuique sua tempestivitas data est 193. 13.

13. ætati cuique ſua ſunt ſtudia 209. 18. ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ ſunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. *Africanus* prior, anno ante cenſorem *M. Catonem*, mortuus eſt 188
Agamemnon immolavit *Iphigeniam* filiam 134. 16.
Agis rex occiſus 96. 22.
Agraria lex *Philippi* 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agriculturæ laus 61. 24.
Agricolarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate ſuperatus à patre 37. 23.
Alexander Phereus ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitioſi quibus ſimiles 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum conſilium in rebus ſecundis maximè neceſſarium 38. 3. amicitiæ maximè perturbat officia 115. 19. amicitiæ præſtat juſtitia ibid. amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile ſit 157. 22. amiciſias qui magnis quæraut 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitiæ veræ difficilimè reperiuntur in iis qui in honoribus réque publicâ verſantur 167. 19. amicus certus in re incertâ cernitur ibid. 26. amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ ſententiæ 169. 31. amicitiæ quæ minùs probantur, diſſuendæ magìs, quàm diſcindendæ ſunt 171. 17. amicitia inter æquales magis elucet 179. 6. amicitiæ veræ ſempiternæ ſunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene ſuadentium autoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid ſit 162. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid ſit 178 30.
Animorum natura cur mortalis eſſe non poſſit 210. animo nihil præſtantius 217. 29. animus in cuſtodiâ corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnendâ voluptate, vitâ, re. 118. 9. animi generi hominum deorum munere dati 234. 24.

animi opera majora, quàm corporis 82. 28. *animorum vis duplex* 42. 10.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum ſecula complectitur 236.
Appellio Venus 103. 24.
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ ſubjectus eſt 42. 19.
Aqua hæret 143. 3.
Aquilius de dolo malo 121. 7.
Aratus Sicyonis Niccolem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formulæ 125. 4.
Arganthonius quidam octogintà regnavit annos, centum & viginti vixit 207. 5.
Ariſtidis ſententia de Themiſtoclis conſilio 117. 28.
Ariſtoteles quid de pecuniarum effuſionibus ſentiat 87. 3. *ejus opinio de honeſto* 112. 17.
Artificia quæ liberalia, quæ ſordida 61. 18.
Aſſentatio ab amicitiâ removenda 175. 27.
Aſturias aliter leges, aliter philoſophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136. 24.
Atilius L. Cur ſapiens habitus 147. 4.
Aviritiâ ſenili nihil abſurdius 16. 4. *avaritiâ nullum eſt tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populos omnes perdit* 95. 11. *avari plus ſemper appetunt* 230. 24. *avaritia injuriæ præcipua cauſa* 11. 26.
Auſpicia quæ ſunt optima. 185. 29.

B.

Bella cur ſuſcipienda 16. 9. *bella juſta quæ* 17. 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis conſilio illatum* 33. 15. *belli gloria adoleſcentibus quærenda* 82. 15.
Bene agere quid ſit 125. 6.
Bene & beatè vivere nihil aliud eſt, niſi honeſtè & rectè vivere 218. 6.
Benefacta malè locata, malefacta ſunt 89. 13.
Beneficia citrà injuriam eſſe debent 91. 28. *beneficî & liberales naturâ ſumus* 156. 28. *beneficium qui dat, mores, non fortunam ſequi debet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in ſingulos* 93. 26. *beneficia in rempub.* 96. 29. *beneficia in egentiſſimos quoſque præcipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23. 18.

Benevolentiæ colligendæ præcepta. 77. 13.
Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88. 20. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 19. 29.
Boni viri qui sint 125. 6. *bonus nemo miser esse potest* 219. 15. *boni viri definitio* 127. 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia.* 104. 18. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundùm naturam fiunt* 207. 26. *bonorum æquatio non laudanda* 94. 6. *bonum solum honestum* 215. 13. *bona caduca & incerta* 152. 20.

C

Cæcilii versus contra senectutem 190. 11.
Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13.
Castigatio omnis vavare contumeliâ debet.
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148. 11. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182. 17. *Cato uticensis cur se interficere debuerit* 46. 32. *Cato cur sapiens habitus* 147. 5. *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212. 26.
Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. *Ciceronis filii laus in re militari* 82. 20. *Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitoſum.* 223. 3.
Civitas quæ dici possit 222. 9.
Civis quis sit 223. 4.
Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus 232. 26.
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21.
Colendi qui 60. 24.
Communia civibus inter se quæ sint 23. 5.
Concordia fundamentum reipub. 69. 3.
Conjugia, societas prima 24. 5.
Consideratio tempus & diligentiam postulat. 9. 23.
Consuetudinis maxima vis est 168. 35.
Contemptus quos homines sequatur 78. 35.
Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 83. 14.
Convivium melius Latini, quàm Græci nominâruns 198. 10.

Corporis bona externis anteponenda 99. 23.
Crudelitas inimica naturæ 116. 33.
Cura optima de salute patriæ 238. 24.
Cyrsilus quidam lapidibus obrutus 117. 15.
Cyrus Persarum rex agriculturâ maximè oblectatus 203. 17.

D.

DAmon & Pythias 116. 8. *Decorum ab honesto quid differat* 39. 18. *Decorum quid sit* 40. 20. *Decorum tribus in rebus positum est* 52. 1. *Decorum ab honestate separari non potest* 40. 11. *Defensio accusatione laudabilior* 84. 1. *Defendendi interdum etiam nocentes* 84. 27. *definitio necessaria principio disputationis* 4. 15. *Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio* 113. 2. *Deos non nocere* 69. 25 *Deposita non semper reddenda* 824. 22. *Dissimilitudo dissociat amicitias* 170. 29. *Divitiis amare, parvi animi est* 29. 19. *divitiæ cur expetantur* 11. 26. *dives quis sit* 227. 21. *Dolus malus quid* 121. 30. *Duodecim tabulæ de tutela* 122. 5. *Dolor, contra naturam* 107. 14.

E.

ELoquentiæ laus 83. 22. *eloquentia quid* 83. 15. *Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur* 208. 25. *Epicureorum sententia de Deo* 137. 5, *Epicuri de bono & malo sententia* 216, & 217. *Εὐπαιδία* 58. 14. *Εὐταξία* 58. 6. *Exercitatio in omni re necessaria* 29. 33. *exercitatio in senibus quid efficiat* 139. 24. *Exilium quibus terribile* 219. 3. *exules qui sint* 223. 19.

F.

FAbula Platonis utilissima 113. 10. *Falsum juraro, pejerare non est* 38. 35. *Fides unde dicta* 11. 10. *fidei ut nobis habeatur, quid faciendum* 77. 29. *fides vel hosti data servanda* 16. 27. *fides & constantia in amicitia desiderantur* 167. 33. *Finis bonorum & malorum simplex esse debet* 143. 30.

Fortunæ dignitas quomodo tuenda 53. 24.
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sine justitiâ in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici*, ibid. 16.
Fortunæ magna vis in utramque partem 72. 13.
Fraus odio digna majore, quàm vis 19. 7. *fraus vulpeculæ propria, vis leonis* ibid. 6.

G

GEmma *in vitibus* 201. 7. *Gloriæ cupidi homines facilè ad res injustas impelluntur* 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloriæ consequendæ viam Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82. 15. *gloria hominum angustiis finibus terminatur nec diuturna esse potest* 236. 17.
Gnathonum multi similes 176. 26
Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H

HÆreditas *optima quæ* 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226. 14.
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstat 6. 32. *homo solus ordinem sentit* 7. 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *dii hominibus maximè utiles* 69. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72. 11.
Honestum laudibale naturâ 8. 8. *honestum quibus ex rebus constetur* ibid. 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* ibid. 16. *honestum nihil, quod justitiâ vacat* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 1. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententiâ* 103. 32. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honesta naturâ, temporibus fiunt non honesta* 134. 26.
Hostis olim peregrinus 17. 15.
Humanæ res fragiles & caducæ 179. 17.

I

Imperia non ſemper expetenda 29. 25.
Imperator quis ſit 224. 4.
Impii adverſus Deos qui ſint 109. 23.
Improbi ſervi ſunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5.
Injuſtitiæ duo genera 11. 12.
Inſipiente fortunato nihil eſt intoleralibus 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil debet 46. 16.
Jocandi genus quale eſſe debeat 43. 23.
Iraſci graviter inimicis non oportet 39. 29.
Ira nihil recti fieri patitur 56. 6.
Judiciorum ratio duplex 83. ult.
Jura belli. 16. 4.
Jus gentium, & jus civile quomodo differant 124. 33. *juris fons natura* 125. 20. *jusjurandum ad aſtringendum fidem vinculum arctiſſimum* 140 13. *juſtitiæ fundamentum fides* 11. 5. *juſtitia ſervanda etiam adverſus infimos* 19. 1. *juſtitiâ nullum tempus vacare debet* 28. 8. *juſtitiâ ſolâ viri boni nominantur* 79. 22. *juſtitiæ fruendæ cauſâ reges olim conſtituti* 80. 29.
Juſtitia fundamentum eſt famæ 93. 16. *Juſtitia omnium domina & regina virtutum* 109. 29.

L.

Largorum duo genera 86. 21. *largitio* 92. ult.
Latronum leges quædam ſunt 80. 15.
Leges cur conſtitutæ 80. 35. *leges civium incolumitatem ſpectant* 107. ult. *lex naturæ communem utilitatem ſpectat* 109. 5. 110. 15. 118. 32.
Liberalitatis duo ſunt genera 22. 3. *liberalitatis ratio duplex* 85. 9. *liberales qui* 86. 27.
Libertas quid ſit 224. 20.
Liber nemo niſi ſapiens ibid. 19.
Libidinoſa & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti 191. ult. *libidinoſorum animi* 238. 29.
Lites valde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quanta ſit 59. 4.
Ludo & joco quatenus utendum 43. 5.

M.

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 122. 14.

Mente nihil divinius 115.34.
Mercari quod statim vendas, sordidum 61.5.
Mercatura quæ probanda. 61. 19.
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73.8.
Metus omnis, servitus est 226. 33.
Micare in tenebris 127. ult.
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17.3.
Modestia quid. 58.8.
Mores corrumpuntur divitiis 63.
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206. 11. *mors longè abesse à senestute non potest* ibid. 8. *mors omni ætati communis* ibid. 29. *mortis adolescentum & senum discrimen* 207. 29. *morti nihil tam simile, quàm somnus* 211. 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149. 31. *mors quibus terribilis* 219. 1.
Munus perinde est ut accipitur 144. 7.
Mutatio facienda consilii, ubi nos errâsse cognoscimus 49. 31.

N.

NAturam quisque suam potiùs quàm alienam insequi debet 46. 11. *natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alterè detrahamus nostri commodi causâ* 107. 12. *natura est jus gentium* ibid. 32. *natura est lex divina & humana* 108. 3. *naturâ lege unâ & eâdem omnes continemur* 109. 9. *natura desiderat recta & convenienția* 112. 10. *naturæ principia* 118. 32. *natura fons juris* 125. 27. *natura mutari non potest* 157. 14. *natura similium sui appetens est* 163.2.
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21.6.

O.

OBjurgationum qui modus 56.7.
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenuum 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio quæstio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii desserendi causæ* 12. 31. *officia aliis alia*

alia magis debentur 25. 27. *officiorum boni ratiocinatores esse debemus* ibid. ult. *officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur* 26. 25. *officium adolescentis* 50. 23. *officia senum* 51. 2. *officium magistratûs* ibid. 16. *officium privati* ibid. 20. *officium peregrini* ibid. 24. *officii persequendi rationes quinque* 68. 18. *officiorum tractatio in philosophia uberrima* 101. 35. *deliberatio triplex* 102. 31. *officia media* 104. 31. *officia à quatuor fontibus honestatis ducta* 134. 32.

Onera maxima, senectus & paupertas 187. 1.

Opes cum infamia non utiles 131. 18.

Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est 41. 21.

Orationis vis 214. 18. *orationis duplex ratio* 83. 12. *orationis vis duplex* 54. 13.

Oratoris proprium quid. 2. 18. *Oratoris munus, ingenii non solùm est, sed laterum etiam & virium.* 191. 17.

Orbium cœlestium ordo 234. 7. *concentus* 234 34. *ab hominibus non percipitur* 235. 18.

Ordo quid 58. 11.

Otium languorem affert 100. 27.

P.

Pascere bene, prima utilitas in re familiari 99. ult.

Patris vita cùm violatur, quàm multa peccantur 221. 15.

Pro patria mors oppetenda, si ita res ferat 25. 4. *patria parentibus anteponenda* 132. ult.

Patroni civitatum & nationum qui esse debeant 16. 26.

Πάθη 71. 2.

Paupertas contra naturam 107. 14.

Peccare, nunquam utile 123. 8. *peccandum non est amici causâ* 158. 9. *peccata esse æqualia* 219. 23. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt* 219. 24. *peccare, est tanquam lineas transire* 219. 33. *peccatorum conscientia, dura servitus* 226. 28.

Pecuniæ cupiditas unde 12. 2. *pecuniam contemnere magnificum est* 29. 28. *pecuniâ corrupti, fideles esse non possunt* 85. 27. *pecunia non quærenda solum, sed etiam collocanda* 81. 13. *pecuniæ cupiditas in plerisq; summa ami-*

amicitiæ pestis 158. 2. *pecuniæ & gratiæ comparatio* 92. 13.
Peruellis 17. 13.
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
Periculosarum actionum multiplex ratio 34. 25. *periculis sine causâ offerre se, stultum est* 34. 15.
Personis veluti duabus naturâ unumquemque nostrûm induit 44. 29.
Perjurium quid sit 139. 1.
Phaethon solis filius ictu fulminis deflagravit 134. 8.
Philosophi in quo peccent 13. 9. *philosophorum vita minùs exposita fortunæ telis, quàm eorum qui rempublicam tractant* 31. 6. *philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cæperit Citero* 66. *philosophiæ nomen quibusdam in visum* ibid. 5. *philosophi qui* ibid. 2. *philosophia quid* ibid. 3. *philosophiæ defensio* ibid. 13. *philosophia tota frugifera & fructuosa* 101. 35. *philosophiæ pars de officiis uberrima* 102. 1. *philosophia liberalitatem, justitia continentiam docet* 108. 9. *philosophia vitam tranquillam præstat* 182. 6. *philosophorum principes* 189. 26.
Pietas in patriam, in cœlum via est 233. 27.
Piratis data fides non servanda 138. 31.
Plato uno & octogessimo anno scribens mortuus est 186. 17.
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
Poeta iners extremum actum negligit 183. 19.
Præclara omnia rara 172. 10.
Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
Privata nulla, naturâ: sed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, sorte 10. 18. *privata vita otiosior, publica fructuosior* 30. 10. *privata vitæ quibus concedenda, quibus minùs* ibid. 14.
Prodigi qui 86. 23.
Promissis quando standum non sit 14. 32. 134. 27. *promissa non servanda* 134. 19.
Prudentia quid 62. 14. *prudentiæ & sapientiæ discrimen* ibid. *prudentia sine justitiâ nocet* 78. 11. *prudentia vera & maximè utilis quæ* 75. 35. *prudentia senectutis est* 188. 32.
Pulchritudinis duo genera 53. 16.

Pythagoreorum mos in exercendâ memoriâ 195. 9.

Q

Quæstio de honesto & utili 116. 16. *Quæstiones de officio* 132. 6. *Quæstus turpes* 228. 24.

R

Rectum ità justum, si voluntarium 13. 12.
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 220. 23.
Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21. 33.
Reges cur instituti 80. 29.
Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. *regni fides nulla* 12. 8. *regno iniqui atq; infideles multi* 130. 21.
Rei familiaris augendæ qui modus 38. 27. *res familiaris quæri debet iis rebus, a quibus abest turpitudo* 99. 12. *res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur* 188. 1.
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35. 18. *respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ* 188. 26.
Romani viri illustres bellicâ laude 27. 6. *Romanorum mos verecundus* 53. 9.

S.

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24. 14.
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8. 10. *sapientia in quo sita* ibid. 28. *sapientia quid a prudentia differat* 62. 14. *sapientia princeps virtutum* ibid. 13. *sapientia quid* 67. 5. *sapientiæ laus* ibid. 13. *sapientes septem, non tamen omnino sapientes* 105. 24. *sapientis est, habere rationem rei familiaris* 122. 30. *sapiens, qui sibi non prudet, nè quidquam sapit* 112. 25. *sapientis cum histrione comparatio* 207. 16. *sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo* 212. 6. *sapientum quorundam de amicitiâ opinio* 161. 9. *Sapientis animus quibus rebus munitus* 225.
Securitas caput est ad beatè vivendum 161. 18.
Seditionum origo quæ 35. 26.
Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136. 15.
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. *senis sermo quietus & remissus decorus est* 191. 22. *senibus*

senibus conceditur, ut de se dicant 192. 11. *senem maturè fieri, si vis diu esse senex*, prouerb. 191. 33. *senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis* 194. 35. *senili avaritiâ nihil absurdius* 266. 3. *senectus optatur, eadémque accusatur*, 183. 9. *senectutis arma sunt exercitationes virtutum* 187. 29. *senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores* 184. 6. 186. 15. 225. 27. *senectus quatuor de causis misera videtur* 187. 3. *senectus maximum onus putatur* 186. 1. *senectutis vitia diligentiâ compensanda sunt* 194. 6. *senectutis vituperatio* 195. 20. *senectus maturâ loquacior* 201. 35. *senectutis modica severitas probatur* 206. 1. *senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia* 207. 24. *senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ* 213. 15.

Sepulchra communia propinquis inter se 18. 16.

Sermo qualis esse debeat 55. 6. *sermonum suavitas, amicitiæ condimentum* 168. 19.

Servorum infima conditio 19. 2. *servis quomodo utendum* ibid. 3.

Severitate sublata administrari civitas non potest 36. 29.

Similitudo ad amicitiam allicit 162. 35.

Simulatum nihil diuturnum 81. 24. *simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominis est* 121. 33. *simulatum nihil in amicitia* 15. 8.

Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. *societatis humanæ gradus* 23. 28. *societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas*, 24. 18. *societas inter omnes, major autem ut quisque proximè accedit.* 151. 35.

Solitarium nihil natura amat 175. 4. *solitudo languorem affert* 100. 28.

Stoicorum oratio 214. 21.

Stulto nemeni bene esse potest 219. 14. *stultos omnes insanire* 214. 25.

Summum jus, summa injuria 15. 5.

Superbia in prosperis rebus fugienda 37. 17.

Syllæ largitiones non liberales, sed injustæ 20. 12.

T

Tabulæ novæ injustæ 98. 4.

Temperantia 39. 12.

Turpe

Turpe mutatur tempore 106. 19. *turpitudo maximè contra naturam* 112. *turpe nunquam utile.* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V.

Valetudinis tuendæ ratio 99.
Vectigalia urbana rusticis antè ponenda 99. 31
Venandi studium honestum 43. 30.
Venditor lege 12. *tab. præstabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata essent* 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. *verecundiâ sublatâ nihil rectum aut honestum est* 60. 20. *verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 7. 18.
Veri investigatio, hominis propria 7. 18.
Veritas molesta est 175. 17.
Vestitûs quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 168. 29.
Veturius hosti deditus 139. 9.
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.
Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 202. 30.
Vires celeritati anteponenda 99. 30.
Virgula divina 164. 6.
Virtutes, ut quæque leniores, ità amabiliores 21. 9. *virtutum quærendum simulachrum in belluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè versatur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 162. 52. *virtute nihil amabilius* 155. 22. *virtus tenera & tractabilis est.* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus plurîs æstimanda, quàm ullæ possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, soli sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vitæ finis optimus* 208. 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29.

Vita

vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 108. ult.
...is naturâ caduca 200. ult.
...ciscendi modus 15. 24. 45. 23.
Voluptatis appettitum omnes fere propter verecundiam occultant 44. 11. *voluptates blandissimæ dominæ* 79. 11. *voluptas omnis honestati contraria* 143. 23. *voluptate nulla pestis capitalior* 195. 27. *voluptates agricolaru...* 200. 10. *voluptas plurim... rum patrociniis defendit...* 218. 3.
Vox clara & suavis esse debet 5... 26.
Utile ab honesto separari no... debet 68. 27. *utilitatu... comparatio* 99. 21. *utilit... communis secundum naturam* 109. 7. 112. 12...

Hen. Wylton
1756

Henry Mitton

FINIS.